

Skäl till att gå i pension eller inte

Pensionsmyndigheten analyserar
2012:1

PENSIONS
MYNDIGHETEN

Skäl till att gå i pension eller inte

Magnus Arnek

17 september 2012

Innehållsförteckning

1 Inledning	6
2 Om pensioner och det svenska pensionssystemet	8
2.1 Olika typer av pensionssparande	8
2.2 Från ATP till dagens svenska pensionssystem	9
2.3 Tjänstepensioner och privat pensionssparande	11
Tjänstepensioner	12
Privat pensionssparande	12
3 Vad vi vet om pensionsbeslutet	13
3.1 Pensionsåldern i Sverige och internationellt	13
Pensionsåldern kan mätas på flera olika sätt	13
3.2 Hur ser kunskapsläget internationellt ut när det gäller beslutet att gå i pension?	19
3.3 Tidigare svenska studier	22
Vad får oss att arbeta till 65?	23
Vem arbetar efter 65 års ålder? En statistisk analys	24
Längre liv, längre arbetsliv. Förutsättningar för äldre att arbeta längre	25
4 Enkätundersökningen och valet av analysmetoder	27
Urval	27
Enkäten	28
Registeruppgifter	29
Bortfall	29
Analysmetoder	31
Logistisk regressionsanalys	31
Klusteranalys	32

5 Dagens syn på beslutet att gå i pension respektive fortsätta arbeta	33
5.1 Redovisningen av svaren	33
5.2 Regressionsanalys	54
Därför väljer man att börja ta ut allmän ålderspension	54
Därför väljer man att arbeta vid sidan av att ta ut allmän ålderspension	56
5.3 Klusteranalysen	57
6 Sammanfattande diskussion	61
Referenser	70
Bilaga 1	71

Pensionsmyndigheten belyser pensionsåldersfrågan

Pensionsmyndighetens huvuduppdrag är att betala ut pensionerna och ge pensionsspararna möjlighet att förstå, förutse och påverka hela sin pension. Men vi har även andra viktiga uppdrag. Ett sådant är att ge pålitliga fakta och analyser om pensioner till regeringen och andra intresserade. Den kunskap vi tar fram ska komma till nytta för de som utformar politiken på området, för oss på Pensionsmyndigheten som administrerar systemet, och även för arbetsgivare, arbetstagare och för alla de aktörer i pensionsbranschen som också är en del av det svenska pensionssystemet.

Pensionsåldersfrågan är intressant, både för hela länders ekonomier och för enskilda individer. Därför har vi bett ett antal fristående författare att belysa frågor om pensionsålder från olika håll.

Den här rapporten är skriven av Magnus Arnek, fil.dr i nationalekonomi med bakgrund som analytiker vid flera statliga myndigheter, och belyser den intressanta frågan om varför människor går i pension. I grunden finns en stor undersökning där 2 000 personer intervjuats om den frågan.

Redaktörer för den här rapportserien är Marja Lemne, universitetslektor och fil.dr i statsvetenskap och Göran Schubert, ekonom, tidigare bl.a. vid finansdepartementet och numera konsult. Redan tidigare har också Pensionsmyndigheten publicerat en rapport om pensionsåldern i Sverige som sedan blev underlag till den pensionsåldersutredning som regeringen tillsatt.

Vi hoppas att vår rapportserie om pensionsåldern bidrar med faktaunderlag för debatt och förbättringsarbete bland alla som sysslar med och intresserar sig för pensionerna i Sverige.

Katrin Westling Palm
Generaldirektör

1 Inledning

Pensionsåldern, dvs. förenklat den ålder när man övergår från att försörja sig genom förvärvsarbete till att leva på sin pension, har de senaste åren kommit att diskuteras livligt i såväl Sverige som i andra länder. Det som framför allt varit på tapeten och som rör upp heta känslor är en diskussion om en eventuell höjning av pensionsåldern. I flera länder har man nämligen börjat höja pensionsåldern eller så planerar man att göra det, vilket i t.ex. Frankrike och Grekland har renderat kraftiga protester. Här hemma har intresset för pensionsåldern hittills tagit sig andra, mindre dramatiska uttryck. Det har bland annat tillsatts en statlig utredning, Pensionsåldersutredningen, vars uppdrag är att undersöka vilka hinder det finns för att äldre ska kunna fortsätta att arbeta efter 65 års ålder. Utredningen lämnade i april 2012 ett delbetänkande som analyserat möjligheterna för äldre att arbeta längre.¹

I det svenska allmänna pensionssystemet finns till skillnad från vad som är vanligt i andra länder ingen formell pensionsålder till vilken man måste arbeta för att få full pension.² Pensionsåldern är i stället flexibel i så måtto att en individ som fyllt 61 år och är berättigad till allmän ålderspension fritt kan välja när vederbörande ska börja ta ut sin allmänna ålderspension. Man kan således välja att sluta arbeta vid exempelvis 61, 63, 68 eller 72 års ålder – för att stanna kvar i arbetslivet efter 67 år krävs dock arbetsgivarens samtycke. Pensionens storlek påverkas emellertid av när man väljer att pensionera sig: ju tidigare man slutar att arbeta desto lägre blir pensionen och vice versa – allt annat lika.

Trots en flexibel pensionsålder, rätt att arbeta till åtminstone 67 år samt ett tydligt samband mellan hur länge man arbetar och pensionens storlek, förändringar som införts relativt nyligen, kan man konstatera att det svenska pensioneringsmönstret ser ungefär likadant ut nu som det gjort tidigare. Den ålder då en person beviljas eller börjar ta ut pension, den s.k. medelpensionsåldern, har under många år legat mer eller mindre konstant strax under 65 års ålder. Ett annat mått på

¹ SOU 2012:12. Längre liv, längre arbetsliv. Förutsättningar för äldre att arbeta längre.

² Innan den stora pensionsreformen trädde i kraft i början av 2000-talet så var den var den formella pensionsåldern i Sverige 65 år.

pensionsålder är den ålder då en person utträder ur arbetskraften. Enligt detta mått är den svenska pensionsåldern drygt 63 år, en siffra som heller inte den ändrats särskilt mycket över tiden sett. Exempelvis var den genomsnittliga utträdesåldern knappt 63 år 1980. Vissa skillnader kan dock noteras. Antalet personer som fortsätter att arbeta efter 65 års ålder har ökat under senare år, vilket bland annat avspeglas i det faktum att sysselsättningen har ökat för dem som är mellan 65 och 74 år. Under perioden 2006–2009 ökade sysselsättningen i den gruppen från ca 75 000 till 120 000 personer.³

Vad förklarar det svenska pensioneringsmönstret? Varför väljer de allra flesta fortfarande att gå i pension vid 65? Hur ser de skillnader som finns ut och vad ligger bakom dem? Går det t.ex. att urskilja olika grupper av individer vars pensioneringsbeslut styrs av helt olika faktorer och vars pensioneringsmönster ser markant olika ut? I den här rapporten presenteras resultaten från en undersökning som syftar till att kasta ljus över dessa frågor. Undersökningen baseras på intervjuer med 2 000 slumpmässigt utvalda personer i åldern 61 till 70 år, varav hälften nyss hade påbörjat sitt uttag av ålderspension. Intervjuerna kretsade kring frågor om vilka överväganden som låg bakom beslutet att börja ta ut allmän ålderspension respektive att inte göra detta, vilka eventuella ekonomiska förberedelser som gjorts inför pensioneringen, upplevd levnadstandard som pensionär, kunskaperna om och tilltron till det svenska pensionssystemet samt sist faktorer viktiga respektive oviktiga för att en person skulle kunna tänka sig att fortsätta arbeta på äldre dagar. Förhoppningen är att rapporten ska bidra med ny och fördjupad kunskap både om hur pensioneringsmönstret ser ut och varför det ser ut som det gör.

Rapporten inleds med två kapitel av bakgrundskaraktär som syftar till att ge läsaren en bild dels av det ganska komplicerade pensionssystem som den enskilde har att förhålla sig till och agera i (*kapitel 2*), dels av hur kunskapsläget ser ut vad det gäller faktorer som påverkar den enskildes pensioneringsbeslut (*kapitel 3*). I kapitel 4 presenteras själva undersökningen och den analysmetod som har använts. Resultatet av undersökningen redovisas i *kapitel 5*. Den otålige läsaren kan gå direkt till den sammanfattande diskussionen i *kapitel 6*.

³ SOU 2010:85. *Vem arbetar efter 65 års ålder? En statistisk analys.*

2 Om pensioner och det svenska pensionssystemet

I det här kapitlet ges en översikt över vilka olika typer av pensionssystem det finns, deras egenskaper samt hur det svenska pensionssystemet är uppbyggt med sina tre delar – det allmänna pensionssystemet, tjänstepensionssystemet samt det privata pensionssparandet.

2.1 Olika typer av pensionssparande

Det grundläggande syftet med pensioner, åtminstone ur ett ekonomiskt perspektiv, är att utjämna en persons konsumtionsmöjligheter över tiden. En person som under sitt yrkesverksamma liv sätter undan till sin pension konsumerar de facto mindre i nuet än vad som skulle vara möjligt till förmån för möjligheten att kunna fortsätta konsumera på äldre dagar. I grunden kan en person bara pensionsspara på två olika sätt: antingen genom att använda en del av sina inkomster förvärvade under yrkeslivet till att bunkra upp varor som sedan kan konsumeras som pensionär eller på något sätt ordna så att det är möjligt att få del av varor och tjänster som produceras i framtiden.⁴

Det förstnämnda alternativet innebär i princip att individen använder inkomster som förvärvas under yrkeslivet för att bygga upp ett lager av varor för framtida bruk. Av flera olika skäl är det här alternativet att ”pensionsspara” något gammaldags och inte i alla delar heller särskilt praktiskt. För det första är det svårt, för att inte säga omöjligt att lagra tjänster, som kommit att spela en allt viktigare roll i det moderna samhällslivet, inte minst på ålderns höst då behovet av sjukvård och omsorg för vissa personer kan vara stort. För det andra föreligger en genuin osäkerhet om hur stort ”lager” av varor som måste byggas upp för att räcka livet ut.

I praktiken har därför det andra grundläggande sättet att pensionsspara, att avstå från konsumtion i dag i utbyte mot en rätt att få del av de varor och tjänster som produceras i framtiden, kommit att bli synonymt med det som i dagligt tal avses med pension. Denna moderna form av pensionssparande kan emellertid arrange-

⁴ Se till exempel Barr N. & P. Diamond (2006) The economics of pensions, i *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 22.

ras på en mängd olika sätt. För länge sedan i Sverige var det inte ovanligt med formella arrangemang mellan olika generationer där barnen förband sig att förse sina föräldrar med varor och tjänster när de blev gamla och inte längre orkade arbeta och försörja sig själva. I många länder fungerar det fortfarande så. I dag sker dock detta sparande i andra och mer finansiellt inriktade former. Till exempel kan ett vanligt sparande i form av räntebärande bankkonto, aktier eller fonder ses som en form av pensionssparande. Man brukar emellertid inte räkna denna form av sparande som ett pensionssparande, eftersom dessa former typiskt sätt inte hantlar den osäkerhet som har att göra med hur länge man kommer att leva.

När man i pensionslitteraturen talar om olika pensionsarrangemang görs vanligtvis en distinktion mellan s.k. fördelningssystem eller som de också kallas ”betalamedan-du-går system” och s.k. fonderade pensionssystem.

Ett fördelningssystem bygger också på att individen under yrkeslivet sätter av pengar i pensionssparande. Dessa medel används dock inte som i fallet med det fonderade systemet till att bygga upp ett pensionskapital utan för att betala ut pensioner till dagens pensionärer. Inbetalningarna till systemet görs mot ett löfte om att framtidens yrkesarbetande ska betala deras pensioner. De allra flesta statliga pensionssystem är av fördelningstyp. Att det är så har delvis historiska orsaker. I fördelningssystem är det möjligt att snabbt tillhandahålla pensioner till behövande äldre genom att beskatta den förvärvsarbetande delen av befolkningen, vilket till exempel var nödvändigt efter den stora världsdpressionen i början av 1930-talet då många äldre hade sett sina besparingar raderas ut till följd av börskraschen 1929.

Fonderade pensionssystem kännetecknas av att individen under den yrkesverksamma delen av livet sätter undan pengar som investeras i olika typer av värdepapper, fonder, obligationer, aktier etc. Genom dessa avsättningar byggs med tiden ett kapital upp som vid pensioneringen sedan använts för att kontinuerligt göra utbetalningar till individen. Typiskt sett omvandlas det ackumulerade pensionskapitalet till en s.k. annuitet, som utlovar utbetalningar med ett fast belopp så länge individen lever.

2.2 Från ATP till dagens svenska pensionssystem

Det svenska pensionssystemet har genomgått stora förändringar de senaste årtiondena. Snart 10 år har gått sedan det gamla allmänna ålderspensionssystemet bestående av folkpension, allmän tilläggspension (ATP) samt delpension slutligen helt uttrangerades och ersattes av dagens allmänna ålderspensionssystem med

sina tre komponenter inkomstpension, premiepension och garantipension. Det gamla pensionssystemet var ett utpräglat förmånsbaserat pensionssystem där pensionens storlek baserades på de 15 bästa inkomststämorna samtidigt som man var tvungen att ha arbetat 30 år eller mer för att få full pension. Fram till år 1975 var den allmänna pensionsåldern som gav full pension 67 år, en åldersgräns som för övrigt hade legat fast alltsedan folkpensionen infördes år 1913. Denna åldersgräns sänktes 1 juli 1976 till 65 år. Det var emellertid möjligt att ta ut pension både före och efter 65 års ålder. Pension kunde tas ut från 60 års ålder med följd att pensionen reducerades med 0,5 procent för varje månad innan 65-årsdagen pension togs ut.⁵ På motsvarande sätt innebar ett fördröjt uttag av pension att pensionen ökade med 0,7 procent för varje månad efter 65 år.

Det reformerade pensionssystemet, som successivt började träda i kraft år 1999, skiljer sig på flera punkter från det gamla. För det första är det avgiftsbaserat system där 18,5 procent av de förvärvsarbetandes inkomster upp till ett visst tak varje år betalas in till det statliga ålderspensionssystemet. Av dessa 18,5 procent går 16 procentenheter till inkomstpensionen, som är ett fördelningssystem, och ger individen pensionsrätter. Återstående 2,5 procentenheter går till premiepensionen, som är ett fonderat system, och ger individerna andelar i fonder som de själva kan välja. I premiepensionen finns för närvarande cirka 700 fonder att välja mellan. Den tredje komponenten i det reformerade pensionssystemet, garantipensionen, är till för personer som av olika anledningar inte har haft möjlighet att förvärvsarbeta i tillräcklig utsträckning för att få en pension som går att leva drägligt på. Garantipension kan tas ut först från 65 års ålder.

I och med att både inkomst- och premiepensionen är avgiftsbestämda finns i det nuvarande allmänna pensionssystemet ett tydligt samband mellan de avgifter som betalas in och pensionens storlek. Till skillnad från det gamla ATP-systemet räknas nu varje arbetat år då pensionsavgifter betalas in till systemet: ju fler år som arbetas och ju högre inkomst individen har desto större blir pensionen. Pensionens storlek begränsas emellertid av ett intjänandetak som innebär att det på inkomster över 7,5 inkomstbasbelopp ("taket") inte erhålls några pensionsrätter och fondandelar, vilket kan sägas vara en regel av fördelningsspolitisk karaktär i systemet. De avgifter som betalas på inkomster över taket är en skatt. Det nya systemets högre grad av avgiftsbestämthet innebär också att den finansiella risken för den enskilde pensionsspararen har ökat eller i vart fall tydliggjorts.

⁵ Mer precist reducerades det s.k. ATP-beloppet med 0,5 procent per månad. Samma regler gällde för folkpensionen.

I det reformerade systemet finns ingen given åldergräns när full pension uppnås. Det som gäller är att det i nya systemet kan ålderspension börja tas ut från 61 års ålder. Men det är också möjligt att skjuta upp uttaget av pension i princip hur länge som helst, det finns med andra ord ingen övre åldergräns. Pensionsåldern är således väsentligt mer flexibel i det nya systemet. Noterbart är dock att den ålder då pension först kan börja tas ut är högre i det nya systemet, 61 i stället för 60 år, som gällde i det gamla ATP-systemet.

En tredje skillnad mellan de båda systemen är att i dagens pensionssystem så är fler beslut upp till individen. Det gäller främst tidpunkten för pensioneringen. Men också genom premiepensionssystemets val av fonder. Denna skillnad förstärks om man också beaktar det faktum att avtalspensionerna i väsentligt större utsträckning än tidigare involverar val mellan olika former av pensionsförsäkringar, fonder med mera.

Utöver dessa förändringar har även andra regelförändringar skett som också de kan påverka de förvärvsarbetandes beslut om när man ska gå i pension och därmed pensionsåldern. Dels har i dag arbetstagarna formellt rätt att arbeta till 67 års ålder. Tidigare, före år 2003, kunde en arbetsgivare i princip tvinga en arbetstagare att gå i pension vid 65 års ålder. Dels har det s.k. jobbskatteavdraget som först infördes år 2007 och sedan utvidgats i flera steg gjort det mer lönsamt att fortsätta att arbeta genom att skatten på arbetsinkomster är lägre än på inkomst från pension.

Ett utmärkande drag för det nuvarande pensionssystemet är att man i inkomstpensionsdelen av systemet byggt in en balanseringsmekanism, så kallad automatisk balansering, eller som den också ibland kallas ”bromsen”. Denna mekanism eliminerar eventuella varaktiga underskott och garanterar därmed en långsiktig finansiell stabilitet i pensionssystemet. Det betyder i sin tur att systemet alltid kommer att kunna klara av att leva upp till sina åtaganden mot pensionskollektivet, även om det kan bli fråga om lägre pensionsnivåer.

2.3 Tjänstepensioner och privat pensionssparande

Det allmänna pensionssystemet kompletteras av avtals- eller tjänstepensioner samt privat pensionssparande. Dessa i huvudsak privata pensionsarrangemang finns i många olika former och skiljer sig åt i en rad olika avseenden. Några gemensamma drag finns dock. Ett är att de i stor utsträckning är avgiftsbaserade. Ett annat är att de syftar till att vara ett komplement till den allmänna pensionen.

Tjänstepensioner

Ett utmärkande drag för den svenska arbetsmarknaden är de kollektivavtal som finns mellan arbetsgivare- och arbetstagarorganisationerna. Kollektivavtalen, som finns både i den privata sektorn och den offentliga sektorn och omfattar en stor andel av landets arbetstagare, reglerar löner och övriga anställningsvillkor för arbetstagarna. Individer som arbetar för en arbetsgivare med kollektivavtal omfattas i regel av ett färdigt försäkringspaket där det ingår ålderspension, ersättning vid långvarig sjukdom och ett ekonomiskt skydd till efterlevande vid dödsfall. Formellt är det arbetsgivaren som betalar för tjänstepensionen. Från ett ekonomiskt perspektiv kan detta dock diskuteras då arbetstagaren får betala för tjänstepensionsförmånen i form av lägre lön än vad som annars skulle vara fallet.

Tjänstepension börjar vanligen betalas ut vid 65 års ålder. Den kan börja tas ut tidigare men omständigheten är då i normalfallet att individen helt eller delvis slutat arbeta.

De senaste åren har individen fått större möjligheter att inom ramen för tjänstepensionsavtalet välja förvaltare av pensionskapitalet och typ av pensionsförsäkring, vilket är en konsekvens av att tjänstepensionerna i dag i betydligt högre grad än tidigare är avgiftsbestämda.

Även om tjänstepensionerna numera till stor del är avgiftsbestämda finns det delkomponenter som är förmånsbestämda. Det gäller exempelvis det statliga tjänstepensionsavtalet PA03 som innehåller en förmånsbestämd del som är betydelsefull för framför allt statligt anställda med lön väsentligt över genomsnittet.

Privat pensionssparande

Som ett komplement till den allmänna pensionen och tjänstepension har det under lång tid varit möjligt att teckna privata pensionsförsäkringar. Det finns numera ett stort utbud av privata pensionsförsäkringar där många pensionsbolag är med och konkurrerar om pensionsspararnas pengar. Man kan välja mellan både privata och offentliga bolag samt mellan en rad olika typer av pensionssparande. Vissa sparformer är mer riskfyllda än andra.

Vidare har privat pensionssparande under lång tid varit avdragsgillt, dvs. skatte-subventionerat.

3 Vad vi vet om pensionsbeslutet

Frågan om vad som påverkar människors beslut att gå i pension är inte ny utan har uppmärksammats även tidigare, både i Sverige och internationellt. I det här kapitlet görs en genomgång av vad tidigare studier och forskning kommit fram till påverkar beslutet att gå i pension och därmed pensionsåldern. Kapitlet inleds med en kort översikt av hur pensionsåldern ser ut i olika länder.

3.1 Pensionsåldern i Sverige och internationellt

Pensionsåldern kan mätas på flera olika sätt

En omständighet som komplicerar mätningar av pensionsålder och jämförelser mellan olika länder är att man med pensionsålder kan avse flera olika saker. De två kanske vanligaste förekommande definitionerna av pensionsåldern är *utträdesåldern* respektive *medelpensionsåldern*.⁶ Med utträdesålder avses den genomsnittsålder då de förvärvsarbetande faktiskt lämnar arbetslivet. Med medelpensionsålder avses den genomsnittliga ålder då de försäkrade börjar ta ut sin ålderspension. För många människor torde dessa båda definitioner mer eller mindre sammanfalla – i samband med att arbetslivet lämnas påbörjas också uttaget av ålderspension.

Men med pensionsålder kan även avses den ålder då individen enligt rådande pensionssystem får börja ta ut ålderspension respektive den ålder till vilken man måste arbeta för att få full pension, vilket brukar benämnas den formella eller lagstadgade pensionsåldern.

⁶ Det är dessa två mått som Pensionsmyndigheten använder i sin årliga redovisning till regeringen av genomsnittsåldern för uttag av pension, se t.ex. Medelpensioneringsålder och utträdesålder 2010, Rapport från Pensionsmyndigheten. I själva verket publicerar Pensionsmyndigheten inte mindre än fyra mått för att belysa pensionsålder, utträdesåldern samt tre olika mått på medelpensioneringsålder, som skiljer sig från varandra beroende på i vilken utsträckning personer med sjukersättning (förtidspension) tas med i beräkningarna. I den här rapporten används huvudsakligen bara ett av dessa mått, Medelpensioneringsålder 1, som helt exkluderar personer med sjukersättning.

■ *Både den formella pensionsåldern och utträdesåldern sjönk i många OECD-länder under perioden 1950-90 men har sedan dess börjat höjas*

OECD, som är en ekonomisk samarbetsorganisation bestående av 34 av världens rikaste och mest utvecklade länder, har i flera studier de senaste åren belyst frågan om pensionsåldern bland medlemsländerna, ett intresse som i mångt och mycket kommer sig av att pensionskostnaderna förväntas öka i flertalet länder till följd av en demografisk utveckling med en åldrande befolkning.⁷

En första observation som kan göras från dessa studier är att den formella pensionsåldern, här definierad som den ålder till vilken en individ måste arbeta för att få full pension, under en lång rad av år sjönk i många av medlemsländerna. I början av 1950-talet var exempelvis den lagstadgade pensionsåldern för män i OECD-länderna i genomsnitt 64,3 år. År 1993 hade denna siffra sjunkit till 62,5 år. Motsvarande siffror för kvinnor är 62,9 år och 61,1 år. Den nedåtgående trenden i formell eller lagstadgad pensionsålder bröts emellertid i många OECD-länder i mitten av 1990-talet och har i stället förbytts i en höjning av den formella pensionsåldern i flera länder.

En andra observation är att under ungefär samma tidsperiod, dvs. från några år efter andra världskrigets slut till i början av 1990-talet, sjönk utträdesåldern från arbetsmarknaden för män kraftigt i ett flertal OECD-länder, från närmare 68 år kring 1950 till drygt 61 år i början av 1990-talet. Därefter har en viss höjning av den faktiska utträdesåldern kunnat observeras i många av OECD-länderna.

Det förefaller med andra ord finnas ett samband, åtminstone över tid, mellan den formella och den faktiska pensionsåldern: sänkt pensionsålder verkar gå hand i hand med sänkt utträdesålder och vice versa. Det är också den slutsats som OECD drar när man framhåller att den lagstadgade pensionsåldern är den mest synliga parametern i ett pensionssystem med påverkan på framför allt de finansiella drivkrafterna att gå i pension men också genom att ge upphov till en slags signal-effekt, vilket också indikerar när det är socialt accepterat m.m. att gå i pension.

⁷ Se till exempel Chomik R. & E. Whitehouse, (2010) *Trends in Pension Eligibility Ages and Life Expectancy 1950-2050*, Working Paper No. 105, Duval, R., (2003) *The retirement effects of old-age pension and early retirement schemes in OECD countries*, OECD Economics Department Working Paper.

■ Både den formella och den faktiska pensionsåldern skiljer sig markant mellan olika länder

Att saken är mer komplicerad än så framgår om man i stället för att studera hur två variabler utvecklas över tiden väljer att studera ett tvärsnitt av länder ett visst givet år. Diagram 1 och 2 visar hur den formella pensionsåldern för män respektive kvinnor förhåller sig till motsvarande utträdesåldern för OECD-länderna år 2009.⁸ Som framgår av diagrammen föreligger markanta skillnader mellan länderna såväl vad gäller den formella pensionsåldern som utträdesåldern. Den formella pensionsåldern för män varierar mellan 60 år, vilken den är i Sydkorea, Turkiet och Frankrike, och ca 67 år, som är fallet för Island och Israel. I genomsnitt är den formella pensionsåldern för män knappt 65 år. Motsvarande siffror för kvinnor ligger i spannet 57 år (Turkiet) till 67 år (Norge och Island) med ett snitt på drygt 63 år.

Tittar vi på den faktiska pensionsåldern är länderskillnaderna än mer markanta. I ett flertal länder slutar inte vare sig männen eller kvinnorna att förvärvsarbeta förrän i 70-årsåldern – det gäller Mexiko, Sydkorea, Island och Japan, där speciellt mexikanska män sticker ut med en faktisk pensionsålder på närmare 73 år. I den andra halvan av skalan har vi Ungern, Slovakien, Frankrike, Österrike, Belgien och Luxemburg, alla länder med en faktisk genomsnittlig pensionsålder för män på 60 år eller lägre.

Jämförs medelvärdena mellan faktisk och formell pensionsålder kan man konstatera att det endast finns marginella skillnader. Noterbart är också att det inte i denna tvärsnittjämförelse finns någon tydlig korrelation bland OECD-länderna mellan formell och faktisk pensionsålder. Tittar man på ett tvärsnitt av länder i stället för att studera medelvärden över tid så är det med andra ord inte så att hög formell pensionsålder nödvändigtvis går hand i hand med en hög faktisk utträdesålder och tvärtom. Det antyder att många andra faktorer spelar in och påverkar

⁸ Mer precist definieras här den faktiska pensionsåldern som den genomsnittliga utträdesåldern från arbetskraften perioden 2004–2009. Den formella pensionsåldern är den ålder då en person som jobbat ett helt arbetsliv erhåller full pension. OECD:s definitioner av faktisk och formell pensionsålder är primärt framtagna för att kunna göra länder jämförelser. Det innebär att specifika förhållanden i olika länder inte nödvändigtvis avspeglas i den redovisade informationen. Exempelvis framgår inte att Sverige sedan många år inte har någon formell pensionsålder utan man utgår från den formella pensionsålder om 65 år som gällde i det gamla ATP-systemet. Källa: *OECD, Average Effective Age of Retirement versus the Official Age 2004–2009*.

den faktiska pensionsåldern, såsom utformningen av pensionssystemen, arbetsmarknaden för äldre, kulturella skillnader m.m., något vi återkommer till längre fram i kapitlet.

Diagram 1: Formell respektive faktisk utträdesålder för män i OECD-länderna år 2009

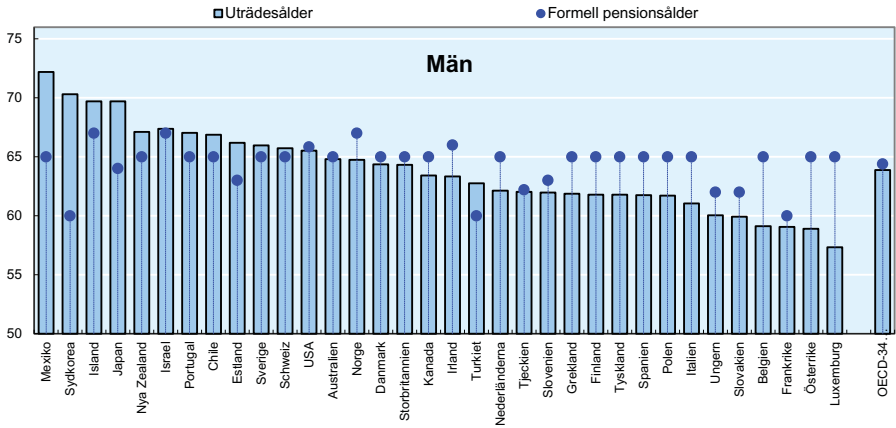
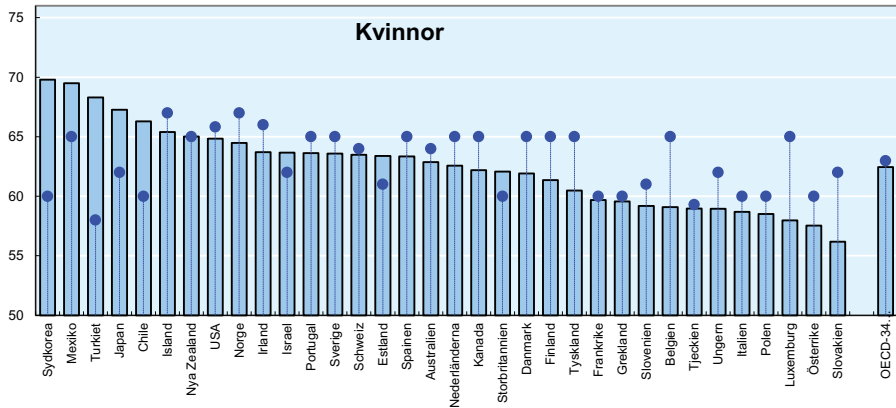

Diagram 2: Formell respektive faktisk utträdesålder för kvinnor i OECD-länderna år 2009

Den metod OECD använder sig av för att beräkna genomsnittlig utträdesålder skiljer sig något från Pensionsmyndighetens metod. OECD har en metod som för Sverige ger en genomsnittlig utträdesålder som för män år 2009 är något högre än 65 år, motsvarande ålder med Pensionsmyndighetens metod är 63,8, se diagram 3. Skillnaderna i beräkningsmetodik är beklaglig och vissa försök att standardisera beräkningsmetoderna pågår.

■ **Det svenska pensioneringsmönstret har sett ungefär likadant ut i de senaste 20 åren även om det finns tecken på viss förändring**

Hur ser det då ut i Sverige? Går det att se liknande tendenser i det svenska pensionssystemet? Diagram 3 visar utvecklingen av utträdesåldern sedan 1970, då den lagstadgade pensionsåldern i Sverige var 67 år, fram till i dag.¹⁰ Att ha med i beräkningen när man studerar utvecklingen är att den lagstadgade pensionsåldern sänktes år 1976 till 65 år där den sedan låg fast tills det allmänna pensionssystemet reformerades och den formella pensionsåldern togs bort. Som framgår av diagrammet skilde sig utträdesåldern markant mellan män och kvinnor i början av 1980-talet. Männen var i genomsnitt 64,2 år när de lämnade arbetslivet medan kvinnorna var drygt 61 år – en skillnad på närmare tre år.

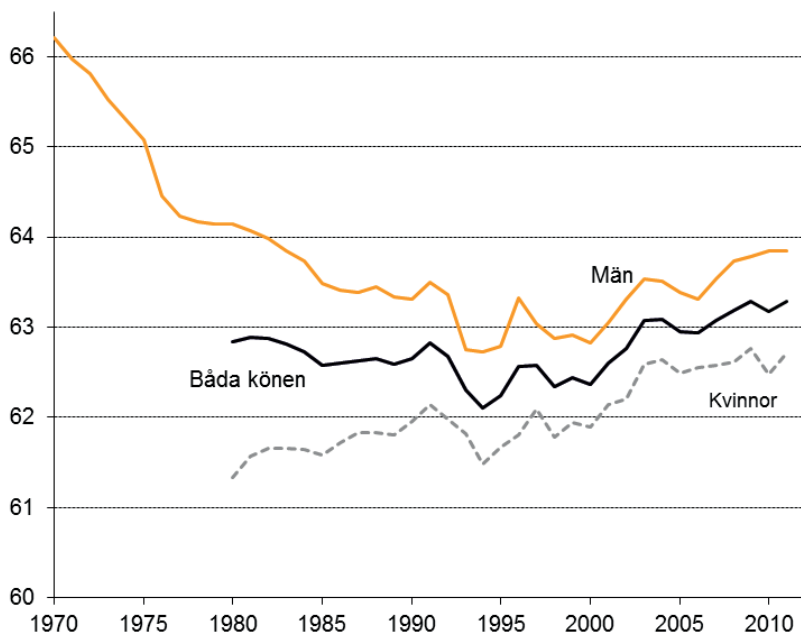
Under de nästföljande decennierna sjönk männens utträdesålder med ca 1,5 år, till knappt 63 år 1994. Sedan dess har utträdesåldern ökat något och ligger för närvarande på knappt 64 år. Utvecklingen av de svenska kvinnornas utträdesålder från arbetsmarknaden under samma tidperiod ser väsentligt annorlunda ut. Kvinnornas utträdesålder ur arbetskraften har trendmässigt ökat under senaste 40-årsperioden, från drygt 61 år till nu närmare 63 år. Skillnaden i utträdesålder mellan män och kvinnor har således minskat dramatiskt över tiden sett och uppgår i dagsläget inte till mer än ca ett år.

Om en jämförelse görs med OECD-länderna och det samband över tiden mellan formell och faktisk pensionsålder som verkar finnas där kan konstateras att ett sådant föreligger för de svenska männen medan det är svårare att se något motsvarande samband för de svenska kvinnorna. Mellan åren 1970 och 1976 sjönk utträdesåldern för män ungefär två år, särskilt accentuerad var minskningen i samband med sänkningen av den formella pensionsåldern 1976. Efter den tidpunkten låg emellertid pensionsåldern fast medan utträdesåldern fortsatte att

¹⁰ Källa: Pensionsmyndigheten, pensionsåldern i Medelpensioneringsålder och utträdesålder 2010.

sjunka ända fram till mitten av 1990-talet, vilket återigen indikerar att andra faktorer spelar in och påverkar beslut att lämna arbetslivet och gå i pension.

Diagram 3 Utträdesålder från den svenska arbetsmarknaden perioden 1970-2010.

Hittills har vi koncentrerat oss på det mått på pensionsålder som utträdesåldern utgör. Låt oss nu i stället belysa utvecklingen av pensionsåldern i Sverige med det andra vedertagna måttet, medelpensioneringsåldern. Tabell 4 redovisar utvecklingen av medelpensioneringsåldern i Sverige sedan år 1998. Som framgår tydligt har medelpensionsåldern i princip legat konstant strax under 65 år – år 1998 var den 64,9 år räknat på både män och kvinnor. Motsvarande siffra år 2010 var 64,7, en minskning med två månader. Mönstret är i stort sett detsamma för både män och kvinnor med den skillnaden att männen tenderar att påbörja sitt uttag av ålderspension något tidigare än kvinnorna. Beaktas även personer som har sjukersättning och därmed inte längre förvärvsarbetar sjunker pensionsåldern till drygt 62 år. Även denna siffra har varit ganska oförändrad sedan slutet av 1990-talet – år 1998 var till exempel den 61,5 år.

Tabell 4 Medelpensioneringsålder 1998-2010

År	Kvinnor	Män
1998	64,9	64,8
1999	64,9	64,7
2000	64,9	64,7
2001	64,9	64,8
2002	64,9	64,7
2003	64,9	64,7
2004	64,9	64,7
2005	64,8	64,7
2006	64,7	64,7
2007	64,7	64,5
2008	64,7	64,6
2009	64,7	64,6
2010	64,7	64,6

Källa: Pensionsmyndigheten

Det svenska pensioneringsmönstret har således varit ganska oförändrat de senaste 15–20 åren. Några skillnader kan dock, vilket nämndes inledningsvis, noteras. Exempelvis har antalet personer som fortsätter att arbeta efter 65 års ålder ökat något de senaste åren, vilket bland annat avspeglas i sysselsättningen i åldergruppen 65–74 år. Under perioden 2006–2009 ökade sysselsättningen i denna grupp från ca 75 000 till 120 000 personer.¹¹ En annan skillnad är att även uttag av allmän ålderspension före 65 års ålder har ökat.

3.2 Hur ser kunskapsläget internationellt ut när det gäller beslutet att gå i pension?

Som redan har antytts påverkas sannolikt den ålder då folk väljer att lämna arbetsmarknaden och börjar ta ut pension av många olika faktorer, varav den lagstadgade pensionsåldern högst sannolikt är en. Att det är så är inte så konstigt. Äldre personer är ingen enhetlig grupp. Viljan och möjligheterna att arbeta på äldre dagar skiljer sig åt – vissa är helt enkelt väsentligt friskare och piggare än andra. Vad man arbetar med spelar troligen också roll för beslutet att ta ut pension eller arbeta vidare. En del har hela arbetslivet arbetat i fysiskt och psykiskt tunga och påfrestande arbeten och kan som en följd av detta dragit på sig diverse

¹¹ SOU 2010:85 *Vem arbetar efter 65 års ålder? En statistisk analys*.

förslitningsskador som försvårar förvärvsarbete. Även ekonomiskt finns skillnader. Vissa har god ekonomi och har tjänat ihop till en bra pension med följd av att de inte har någon ekonomisk anledning att arbeta på äldre dagar. För andra ser det markant annorlunda ut – de har inga besparingar och förutser en låg pension. För personer i denna kategori kan arbete på ålderns höst kännas nödvändigt av ekonomiska skäl. En tredje skillnad är att vissa personer tycker om sitt arbete och tycker om gemenskapen på arbetsplatsen och vill av det skälet fortsätta att arbeta medan andra tröttnat på sitt arbete och vill sluta arbeta så fort det är praktiskt och ekonomiskt möjligt, etc. Även bland arbetsgivarna finns det skillnader. Vissa har större behov och efterfrågan på äldre arbetskraft än andra.

Har forskningen kring vad som påverkar beslutet att gå i pension och därmed pensionsåldern påvisat något annat? Frågan om vad som bestämmer pensionsåldern har ägnats betydande uppmärksamhet i den nationalekonomiska forskningen världen över. En genomgång av forskningslitteraturen ger vid handen att ett antal olika faktorer verkar spela in, både sådana av ekonomisk natur och sådana av icke-ekonomisk natur. En central iakttagelse som kan göras är att den omständigheten att pensionssystemen i många länder skiljer sig åt markant i vissa avseenden i kombination med existerande kulturella och andra skillnader komplicerar uppgiften att dra några generella slutsatser. Här gör vi ändå ett försök att mejsla ut faktorer som tidigare forskning visat förefaller ha betydelse oavsett pensions- och närliggande systems utseende och utformning.

En första faktor som påverkar när folk väljer att sluta arbeta som är så självklar att den lätt förbises är att det finns någon form av pensionssystem så att det faktiskt går att pensionera sig. I gamla tider innan staten i många länder tog på sig rollen att tillhandahålla pensionssystem för sina medborgare hade de flesta människor inget annat val än att arbeta så länge de orkade och sedan lita till bistånd från släkt och vänner. Detta underlättades av att många tillbaka i tiden bodde med familjen på landsbygden och till viss del idkade självhushållning. I takt med att urbaniseringen av samhället tog fart ökade kraven på ett pensionssystem. Det är ett faktum att när de offentliga pensionssystem började införas i större skala så har sysselsättningen bland äldre förvärvsarbetare sjunkit i många länder, en trend som högst sannolikt har att göra med systemens införande från första början.

Blotta existensen av ett pensionssystem är således en faktor av grundläggande betydelse för folks benägenhet att lämna arbetslivet och därmed för pensionsåldern. Men kanske ännu viktigare är hur systemet är utformat och fungerar, framför allt hur de finansiella drivkrafterna för de enskilda individerna ser ut.

Många studier har visat att både tidpunkten när folk väljer att sluta arbeta och börja ta pension och huruvida de väljer att fortsätta arbeta i någon utsträckning påverkas av hur de offentliga och privata pensionsarrangemangen ser ut och förekomsten och villkoren för att gå i förtida pension (Gruber och Wise 2002). De visar efter en genomgång av en stor mängd olika studier att följande generella faktorer påverkar den ålder då människor slutar att förvärvsarbeta och börjar ta ut pension:

- Ju bättre ekonomi (uppbyggt pensionskapital och annat finansiellt kapital) en person har desto mer benägen är individen att sluta arbeta och ägna sig åt olika former av fritidsaktiviteter. En anledning till detta är sannolikt att en individ som vet med sig att vederbörande tjänat in en hög pension eller har mycket pengar helt enkelt inte har någon ekonomisk anledning att fortsätta arbeta.
- Ju mer ekonomiskt lönsamt det är att skjuta upp uttaget av pension, dvs. ju större de framtida pensionsutbetalningarna blir, desto längre tenderar folk att fortsätta arbeta och skjuta upp pensionsuttaget.
- Förekomsten av specifika åldersgränser – den ålder ålderspension då först kan börja tas ut respektive den ålder då full pension uppnås – påverkar, som vi redan varit inne på, helt klart pensioneringsmönstret. Det finns många exempel från runt om i världen som visar att merparten av de förvärvsarbetandena slutar att arbeta vid just dessa åldersgränser. Det är viktigt att påpeka att detta är en effekt som inte är direkt kopplad till ekonomiska förhållanden. Det handlar i stället mer om att dessa åldersgränser verkar fungera som en sorts riktmärken för skapandet av sociala normer – det blir så att säga accepterat eller lämpligt att gå i pension då.

Hittills har vi talat om beslutet att gå pension som ett frivilligt beslut som individen själv kan bestämma helt och hållet över. Så enkelt är det dock inte utan det finns ett flertal olika faktorer som mer eller mindre kan tvinga en individ att sluta arbeta.

- En sådan faktor är att ha regler som tvingar folk att sluta arbeta vid en viss ålder. Flera studier har visat att borttagandet av dylika regler, dvs. att låta äldre personer få arbeta så länge de vill ökar sysselsättningen för äldre förvärvsarbetande (se t.ex. Neumark och Stock 2006). Noterbart är dock att storleksmässigt verkar effekten inte vara så stor.

- En annan faktor som kan tvinga individer att sluta arbeta och gå i pension är hälsoproblem – en svår sjukdom kan till exempel göra det omöjligt att fortsätta förvärvsarbeta över huvud taget. Forskningen visar att människor med sviktande hälsa tenderer att gå i pension tidigare än de vars hälsotillstånd är gott (se t.ex. Banks och Casanova 2004).
- En tredje faktor som kan samverka med hälsofaktorn och påverka pensionsåldern är arbetsmiljön. En dålig arbetsmiljö med mycket stress, som är fysiskt och psykiskt betungande, bullrig eller på annat sätt påfrestande kan i sig öka benägenheten att vilja sluta arbeta. Men indirekt kan det också påverka hälsan i negativ riktning, vilket i sin tur kan leda till en pensionering i förtid.
- Ytterligare en faktor som har visat sig ha betydelse för i vilken utsträckning en individ kan tänka sig att fortsätta arbeta upp i åldrarna är graden av flexibilitet vad gäller arbetstider m.m. – ökad flexibilitet vad gäller arbetstiderna och antalet arbetade timmar tenderar att öka benägenheten att fortsätta att arbeta.
- För många individer som lever i förhållanden har det visat sig att beslutet att gå i pension sker i samråd med partnern. Studier visar att många verkar vilja koordinera sina pensioneringsbeslutet med partnern (se t.ex. Gustman och Steinmeier 2000).
- Slutligen indikerar en färsk studie att en ekonomis sammansättning av jobb kan påverka den genomsnittliga faktiska pensionsåldern (Hosny och Saure, 2011). De visar att en betydande andel av den variation som vi såg existerar mellan OECD-länderna vad gäller utträdesåldern från arbetsmarknaden kan förklaras av att jobbstrukturen ser markant olika ut mellan olika länder. Även om detta är ett resultat på övergripande makronivå, där utgångspunkten är att försöka förklara observerade skillnader i genomsnittlig utträdesålder mellan olika länder, finns det anledning att fundera närmare vad det betyder för pensionsåldern på individ- eller mikronivå. Kanske kan skillnader vad gäller faktisk pensionsålder mellan olika individer delvis förklaras av i vilka branscher och vad de arbetar med.

3.3 Tidigare svenska studier

I vilken utsträckning gäller dessa generella iakttagelser för svenska förhållanden? I det följande redovisar vi resultaten från två för våra frågeställningar relevanta svenska studier som har undersökt vilka faktorer som påverkar benägenheten att

sluta förvärvsarbeta före 65 års ålder respektive benägenheten att fortsätta arbeta efter 65 års ålder. Avslutningsvis sammanfattas några iakttagelser från Pensionsåldersutredningens delbetänkande.

Vad får oss att arbeta till 65?

Resultatet från den första refererade studien, som genomfördes av det dåvarande Riksförsäkringsverket (RFV) i början av 2000-talet, presenterades bland annat i rapporten, ”Vad får oss att arbeta till 65?”¹² RFV:s studie var sprungen ur den ganska bekymmersamma situation som då präglade den svenska arbetsmarknaden under ett antal år där en tredjedel av befolkningen i åldrarna 60–65 hade lämnat arbetslivet och försörjdes genom förtidspension. Nästan än mer anmärkningsvärt var att närmare 50 procent i denna ålderkategori stod utanför arbetskraften helt och hållet. RFV var intresserade att öka kunskaperna om vilka faktorer som låg bakom det låga arbetskraftsdeltagandet i högre åldrar.

En enkätundersökning som RFV låtit göra där ett slumpmässigt urval av 5 100 svenskar mellan 35 år och 70 år ingick visade att drygt 40 procent av de tillfrågade önskade att sluta arbeta före 65 års ålder. I urvalet fanns både personer som arbetade, personer som delvis arbetade men hade någon form av pension samt personer som gått i pension. Syftet med studien var att undersöka möjliga faktorer bakom dessa önskemål om att lämna förvärvsarbetet i förtid. Studien baserades på den tidigare enkätundersökningen men använde enbart svar från den förstnämnda förvärvsarbetande gruppen, där heller inga svar från personer över 65 år användes i analysen.

Så kallad logistisk regressionsanalys utnyttjades för att utröna eventuella samband mellan viljan att sluta arbeta före 65 års ålder och faktorer som arbetsförhållanden, psykosocial arbetsmiljö, arbetsförmåga, hälsotillstånd samt individens ekonomiska förutsättningar.¹³

I korthet visade studien att:

- yngre personer i större utsträckning än äldre önskade lämna arbetskraften innan 65-årsdagen.

¹² RFV Analyserar 2001:4 *Vad får oss att arbeta fram till 65?*

¹³ En närmare beskrivning av denna statistiska analysmetod återfinns i avsnitt 4.2 i denna rapport.

- civilstånd verkade också påverka viljan att gå i förtid: gifta eller sammanboende personer hade en större benägenhet att gå i pension tidigt än ensamstående, ett resultat som är linje med tidigare studier.
- den psykosociala arbetsmiljön var en annan faktor som verkade spela in – ju större krav som ställs på en arbetstagare i termer av att arbeta fort och hårt, desto troligare var det att en person önskade lämna arbetslivet i förtid, även det resultat som är i linje med tidigare undersökningar
- nedsatt arbetsförmåga var en annan bidragande kraft i sammanhanget – var arbetsförmågan nedsatt av någon anledning, t.ex. bristande hälsa, ökade viljan att gå i pension innan 65 års ålder.

Slutligen visade studien att ekonomiska incitament är av betydelse i sammanhanget. Dels verkade det som att existensen av avtalspensioner och deras konstruktion skapade en ökad benägenhet att vilja lämna arbetslivet i förtid. Dels var viljan att sluta arbeta i förtid högre bland individer med en genomsnittlig inkomstnivå över taket i det statliga ålderspensionssystemet. Även detta är faktorer som identifierats vara av betydelse i forskningen.

Vårt att notera är att dessa resultat är genererade på basis av en enkät som i huvudsak rörde personer som relaterade sina svar till det dåvarande pensionsystemet – ATP-systemet – och den dåvarande arbetsmarknaden. Vid tiden för enkäten var det reformerade allmänna pensionssystemet fortfarande ganska nytt och det kan ha funnits en osäkerhet om vad det nya systemet innebar m.m.

Vem arbetar efter 65 års ålder? En statistisk analys

Den andra studien som refereras är en rapport från 2010, Vem arbetar efter 65 års ålder? – en statistisk analys, författad av Anders Klevmarken på uppdrag av Sociala rådet. I rapporten presenteras resultat från analyser av hur vanligt det är att förvärvsarbeta efter 65 års ålder och vilka som gör det. Resultaten av Klevmarkens studie kan sammanfattas i följande punkter:

- Den ökning av de äldres sysselsättning som kunnat observeras de senaste 5 åren kan, menar han, förklaras bland annat av att de födelsekohorter som uppnått pensionsålder har högre utbildningsnivå och bättre hälsa än tidigare årgångar. Till detta kan läggas att förändringar har genomförts av pensionsystemet som gjort det mer ekonomiskt fördelaktigt att skjuta upp uttaget av pension samt det så kallade jobbskatteavdraget.

- När det gäller de personer som fortsätter att arbeta efter 65 års ålder så är ett första konstaterande att det inte handlar om individer som lämnat förvärvslivet – denna kategori kommer nästan aldrig tillbaka i arbete.
- Det är framför allt två variabler som skiljer dem som väljer att fortsätta att arbeta efter 65 års ålder och de som väljer att lämna förvärvslivet. Dels huruvida man är egenföretagare eller är anställd, dels vilken utbildning man har. Egen företagare tenderar att fortsätta att arbeta i väsentligt större omfattning än anställda. Högutbildade personer har en större benägenhet att fortsätta arbeta efter 65-årsdagen. I synnerhet gäller det forskarutbildade personer.
- Två andra faktorer som verkar ha inflytande på valet att arbeta efter 65 års ålder är civilstånd och kön. Ensamstående personer arbetar i högre utsträckning efter 65 än personer som är gifta eller sambo. Män tenderar att arbeta längre upp i åldrarna än kvinnor.
- Personer med dålig ekonomi har större benägenhet än personer med god ekonomi att arbeta efter 65.
- Slutligen verkar konjunkturläget påverka benägenheten att arbeta efter 65 års ålder. Det är betydligt mer sannolikt att en person arbetar efter 65 i en högkonjunktur än i en lågkonjunktur.

Längre liv, längre arbetsliv. Förutsättningar för äldre att arbeta längre

Som nämndes inledningsvis presenterade Pensionsåldersutredningen nyligen ett analysbetänkande med titeln *Längre Liv, längre arbetsliv. Förutsättningar för äldre att arbeta längre*. Utredningen har i uppdrag att analysera pensionsrelaterade åldersgränser samt de hinder och möjligheter som finns för ett längre arbetsliv. I det följande redovisas resultat från utredningen med bäring på de frågeställningar som behandlas i den här rapporten.

I utredningen konstateras att dagens och framtidens äldre har goda förutsättningar att arbeta längre, även de individuella variationerna är stora. Man pekar bland annat på de äldre blir allt friskare och behåller sina kognitiva förmågor längre upp i åren. Utbildningsnivån ökar också ständigt. Samtidigt finns, menar man, det tecken på att pensioneringsnormerna försvagats genom att andelen sysselsatta i åldern 55–64 år har ökat markant de senaste 20 åren. Även arbetsförhållandena har förbättrats över tiden.

Utredningen identifierar ett antal hinder för äldre som vill och kan arbeta längre. Även om sysselsättningen bland äldre ökat finns det fortfarande stora grupper som lämnar arbetslivet relativt tidigt till följd av bland annat arbetsoförmåga, arbetslöshetsersättning och ersättningar från kollektivavtalade försäkringar.

Utredningar konstaterar att bättre hälsa och ökad medellivslängd inte har kommit alla till del. Stora skillnader i arbetsvillkor bidrar fortfarande till en ojämlig hälsa. Det är alltså en stor andel arbetstagare som upplever sig ha slitsamma och enformiga arbeten. Fysiskt krävande arbeten är fortfarande vanliga och har dessutom ökat bland kvinnor. Det kan därför, enligt utredningen, behövas insatser för bättre arbetsförhållanden för att stärka uthållig arbetshälsa under hela arbetslivet.

Utredningen framhåller hur viktiga pensionsregler och pensioneringsnormer är för besluten att sluta arbeta och pensionera sig. Man framhåller bland annat 65-årsgränsen för garantipension och 61-årsgränsen då man tidigast kan börja ta ut allmän ålderspension. Vidare pekar man på att det finns en rad tjänstepensionsrelaterade regler som bedöms bidra till tidig pensionering och att motverka ett längre arbetsliv.

Slutligen pekar utredningen på betydelsen av ekonomiska drivkrafter i sammanhanget. På det hela taget görs bedömningen att de ekonomiska incitamenten att arbeta längre och skjuta upp uttaget av pension är ändamålsenligt utformade. Det finns dock grupper, menar man, vars ekonomiska incitament att arbeta på äldre dagar skulle behöva stimuleras ytterligare. Det gäller dels den ganska stora grupp av pensionärer med låga pensioner, vars utbyte från att arbeta påverkar pensionen endast marginellt. Men det gäller också den grupp äldre som har högra inkomster och som givet dagens skattesystem på marginalen har liten anledning att fortsätta arbeta.

4 Enkätundersökningen och valet av analysmetoder

I det här kapitlet presenteras själva intervjuundersökningen och den metod som används för att analysera resultatet.

Urval

Datamaterialet som ligger till grund för den här studien baseras på en enkätundersökning som TNS-SIFO genomfört på uppdrag av Pensionsmyndigheten under november månad år 2011. Enkätundersökningen utgörs av ett slumpmässigt urval av personer i åldern 61–70 år som är berättigade till inkomstpension inom det allmänna ålderspensionssystemet.

Pensionsmyndigheten hade försett undersökningsföretaget med ett bruttourval av 6 000 personer varav 3 000 hade påbörjat sitt uttag någon gång under det senaste året. Dessa personer tillfrågades således om skälen till sitt pensionsbeslut. De resterande 3 000 personerna hade ännu inte börjat ta ut sin allmänna ålderspension.

Undersökningen genomfördes i form av telefonintervjuer där TNS-SIFO med utgångspunkt från bruttourvalet om de 6 000 personerna ringde upp personer på listan och frågade om de ville delta i en undersökning om människors uppfattning i olika frågor som handlar om pensioner. Det poängterades för de uppringda personerna att svaren skulle hanteras konfidentiellt av undersökningsföretaget – resultaten skulle bara sammanställas för större grupper – och att deltagande i undersökningen var frivilligt. SIFO var instruerade att målet var att genomföra 1 000 intervjuer i respektive grupp, dvs. totalt skulle 2 000 personer intervjuas.

¹⁴ En person kan välja mellan att ta ut hela sin pension eller delar av den. Mer precist kan man välja mellan helt månadsbelopp, tre fjärdedels månadsbelopp, halvt månadsbelopp eller en fjärdedels månadsbelopp. De allra flesta väljer att ta ut hela pensionen. Av närmare 2 miljoner ålderspensioner var det bara drygt 22 000, eller ca 11 promille, som valde att ta ut mindre än en hel pension.

Enkäten

Genomgången av kunskapsläget när det gäller pensionsbeslutets bestämningsfaktorer har gett vid handen att ett ganska stort antal faktorer, såväl ekonomiska som icke-ekonomiska, är av betydelse i sammanhanget. Det har varit angeläget att försöka beakta detta förhållande i valet av frågor och utformningen av dessa. Det har också varit angeläget att försöka möjliggöra jämförelser med den tidigare nämnda RFV-undersökningen, varför några av frågorna har en snarlik utformning som i den studien.

Konkret gjordes intervjuerna utifrån ett frågebatteri bestående av ett 30-tal frågor rörande bland annat den enskildes bedömningar av:

- sin familjesituation, upplevda hälsa, samt utbildningsnivå. Vi vet t.ex. att gifta eller sammanboende personer tenderar att gå i pension tidigare än ensamstående. Vidare är högtbildade personer mer benägna att arbeta upp i åldrarna. Slutligen visar forskningen att hälsotillståndet påverkar tidpunkten för uttag av pension.
- förhållandena på den nuvarande eller den tidigare arbetsplatsen. Dessa frågor var med eftersom tidigare studier, både svenska och internationella, visat att en dålig arbetsmiljö (stress, fysiskt eller psykiskt betungande, buller etc.) ökar benägenheten att vilja sluta arbeta och gå i pension.
- sin ekonomiska levnadsstandard m.m. Forskningen har tydligt visat att ekonomiska drivkrafter och privatekonomisk situation samverkar med pensionsbeslutet. Vi kompletterade frågorna med registeruppgifter om intervjupersonernas inkomst.
- om tidpunkten för uttaget av pensionen påverkats av de tidsgränser som finns eller funnits i det svenska pensionssystemet rörande när man först kan gå i pension. Detta styrs bland annat av om en person känner till att den allmänna pensionen kan tas ut från 61 år års ålder. Vi frågade därför om intervjupersonerna visste när pension först kan tas ut. Vi var också intresserade av om det faktum att 65 år länge gällde som formell pensionsålder och att många fortfarande väljer att påbörja uttaget av pension etablerat en norm i det svenska samhället att ”pension går man i vid 65 års ålder”. Vi ställde därför en fråga relaterad till detta.

- vilka faktorer som skulle kunna få vederbörande att skjuta upp uttaget av pension och fortsätta förvärvsarbete. I vilken utsträckning spelar ekonomiska faktorer, förbättrad arbetsmiljö, möjlighet att arbeta deltid m.m. in?
- sina kunskaper om och tilltro till det allmänna ålderspensionssystemet.

En ambition var att de två respondentgrupperna – de som börjat respektive inte börjat ta ut ålderspension – i så stor utsträckning som möjligt skulle svara på identiska frågor. Av naturliga skäl var det nödvändigt att ha olika frågeformuleringar för vissa frågor. Exempelvis fick gruppen som ännu inte börjat ta ut allmän ålderspension besvara frågan när vederbörande planerade att börja ta ut allmän ålderspension och skälen till att just den åldern valdes medan den andra gruppen som faktiskt börjat ta ut ålderspension tillfrågades om skälen till detta. Vidare ställdes vissa frågor bara till endera gruppen. Till exempel tillfrågades bara den grupp som gått i pension om de med facit i hand skulle valt att börja ta ut pension vid en annan tidpunkt än de gjorde – antingen tidigare eller senare. Dessa skillnader gjorde att enkäten till gruppen personer som börjat ta ålderspension innehåll fler frågor – 35 mot 30 – än den andra gruppens.

Registeruppgifter

Som komplement till den information som intervjuerna gav kompletterades undersökningen med följande registeruppgifter:

- Pensionsgrundande inkomst
- Ålder
- Kön

Bortfall

Som nämndes i det föregående hade TNS-SIFO försatts med ett slumpmässigt urval av 6 000 personer i åldrarna 61–70 berättigade till allmän ålderspension utifrån vilket ett målsatt antal om 2 000 intervjuer – 1 000 från respektive grupp – skulle genomföras. Tabell 5 visar utfallet av telefonintervjuerna i termer av antalet genomförda intervjuer, personer som det inte gick att få tag på samt sist men inte minst antalet personer som inte ville låta sig intervjuas.

Som framgår av tabellen var det drygt 550 personer i respektive grupp som direkt föll bort på grund av att ett användbart telefonnummer saknades. Ytterligare knappt 150 personer i respektive föll bort då de inte tillhörde målgruppen eller

inte talade svenska. Drygt 1 500 personer ville inte delta i undersökningen. Av dessa har SIFO hänfört 702 personer till en kategori som inte ville delta på grund av tidsbrist och ointresse och 808 personer till kategorin som av principiella skäl inte vill delta i dylika undersökningar. Det framgår av tabellen att fördelningen av skälen till att intervjuerna inte blev av eller kunde genomföras är ungefär samma för både respondentgrupperna. Det är dock något fler i gruppen som inte börjat ta ut allmän ålderspension som inte vill delta i undersökningen, 818 mot 752. Med utgångspunkt från redovisningen kan vi konstatera en svarsfrekvens på närmare 44 procent i respektive grupp, vilket enligt SIFO är ett ganska normalt utfall numera för denna typ av undersökningar.

Tabell 5 Redovisning av bortfall i intervjuundersökningen för de två grupperna ålderspensionärer (ÅP) och ej ålderspensionärer (EÅP)

	ÅP	EÅP
Antal brutto	3000	3000
Ej använda nummer	112	140
Nummer saknas/ej tillgängligt	452	437
Urval 1	2436	2423
Dubletter	7	2
Ej i målgruppen	116	109
Talar inte svenska	20	23
Urval 2	2293	2289
Inget svar, telefonsvarare, upptaget	1	8
Ej fått tag på intervjupersonen på 15 försök	204	228
Bortrest under fältperioden	43	52
Vägran	752	818
Hänvisningston, fel nummer	129	132
Hör dåligt	11	9
Långvarigt sjuk	20	9
Annat	23	33
Bortfall	1193	1289
Genomförda intervjuer	1000	1000
Svarsfrekvens	44 %	44 %

För att se om det föreligger några uppenbara skillnader mellan dem som deltog i undersökningen och dem som av olika skäl inte deltog gjordes en jämförelse på basis av de registeruppgifter som fanns tillgängliga avseende pensionsgrundande inkomst för de 6 000 personerna i bruttourvalet. Här kan noteras att i gruppen

ålderspensionärer hade intervjupersonerna i genomsnitt drygt 20 000 kr högre årlig pensionsgrundande inkomst än de som inte intervjuades. När det gäller den andra gruppen – de fortfarande förvärvsaktiva – råder det motsatta förhållandet. I denna grupp har intervjupersonerna i genomsnitt 10 000 kr lägre pensionsgrundande inkomst än de som inte intervjuades.

Även om bortfallsandelen anses vara normal är den så stor att den likafullt är besvärande för möjligheten att generalisera undersökningsresultatet till att gälla hela befolkningen. Den begränsade analysen av bortfallet ger ingen konkret vägledning i frågan om svaren från dem som svarat på enkäten skiljer sig systematiskt från de svar som bortfallspersonerna skulle ha lämnat. Någon lösning på detta problem har tyvärr inte hittats.

Analysmetoder

I syfte att åstadkomma en så allsidig belysning av datamaterialet som möjligt är analysen uppdelad i tre separata delar. Den första delen innehåller en beskrivning av de två grupperna med utgångspunkt från bakgrundsinformation såsom kön, inkomst, utbildning m.m. och redovisning av svaren på frågorna. Denna del kräver knappast någon närmare beskrivning då den är rent beskrivande till sin karaktär. De två resterande delarna, logistisk regressionsanalys och en klusteranalys är väsentligt mer specialiserade och kräver därför en ingående förklaring.

Logistisk regressionsanalys

I många undersökningar har man en teori om att en viss variabel påverkas eller beror på en eller flera andra variabler, i den här undersökningen antar vi till exempel på basis av tidigare studier att två variabler som påverkar benägenheten att ta ut pension tidigt är en persons hälsotillstånd och ekonomiska situation. Regressionsanalys är en statistisk metod som kan användas för att testa om detta stämmer, dvs. undersöka om det föreligger ett samband mellan dessa variabler. En fördel med regressionsanalys är att det simultant går att studera ett potentiellt stort antal förklarande variablers påverkan på en variabel av intresse, i detta fall beslutet att ta ut pension. Specifikt gör analysmetoden det möjligt att studera en viss variabels påverkan på en annan variabel av intresse efter det att man beaktat påverkan av ett antal andra variabler på den senare. Logistisk regressionsanalys är anpassad just till lägen där den beroende variabeln antar bara två värden – här beslutet att ta ut pension eller inte – respektive beslutet att förvärvsarbete vid sidan vid att ta ut ålderspension eller inte.

Klusteranalys

Datamaterialet består av personer som skiljer sig åt i flera olika avseenden såsom ålder, kön, utbildningsnivå, hälsa, arbetsförhållanden, inkomst, avtalstillhörighet etc. Det är sannolikt att dessa skillnader påverkar hur intervjupersonerna svarar på de olika frågorna på ett sådant sätt att det går att urskilja olika segment eller grupper av individer. Klusteranalys är en statistisk metod som tagits fram för att just kunna identifiera segment av individer i ett givet datamaterial. I den här undersökningen utgår klusteranalysen från de två kanske mest centrala frågorna, nämligen:

- Vilka var orsakerna till att respondenterna valde att ta ut ålderspension respektive planerar att ta ut ålderspension vid en viss ålder?
- Vilka faktorer är viktiga respektive oviktiga för att respondenterna skulle kunna tänka sig att fortsätta förvärvsarbete?

För var och av dessa båda frågor fick intervjupersonerna olika orsaker och faktorer att ta ställning till. Förhoppningen är att med hjälp av klusteranalysen kunna identifiera segment av personer som gör samma bedömningar rörande dessa orsaker och faktorer, ett resultat som i sin tur skulle kunna ge vägledning vad arbetsgivare, lagstiftare m.m. behöver beakta om man vill att folk ska arbeta längre upp i åldrarna.

5 Dagens syn på beslutet att gå i pension respektive fortsätta arbeta

I det här kapitlet redovisas resultat av den empiriska undersökningen. Resultatredovisningen är uppdelad i tre delar. Först presenteras svaren på enkätundersökningen. Därefter presenteras i tur och ordning resultaten av regressionsanalysen respektive klusteranalysen.

5.1 Redovisningen av svaren¹⁵

Svaren på enkätundersökningen visade följande:

Vanligast att gå i pension vid 65

Familj, fritid och avtalspensionens möjligheter viktigast för beslutet att ta ut pension

Lönsamheten i att fortsätta arbete, möjligheter till deltid och flexibel arbetstid viktiga för beslutet att skjuta på pensioneringen

Man fortsätter arbeta efter pensioneringen för att det är roligt och stimulerande

Kunskapen om och tilltron till den allmänna pensionen är begränsad

■ *Ålderspensionärerna har lägre utbildning och något sämre hälsa*

Tabell 6 redovisar statistik av bakgrundskaraktär för intervjupersonerna i de två grupperna. Som framgår i tabellen är medelåldern bland ålderspensionärerna drygt ett år högre än för de som valt att inte ta ut sin allmänna pension. Könsfördelningen i de två grupperna är i stort sett densamma – det är ungefär lika många kvinnor som män. Även i fråga om civilstånd är grupperna likartade, närmare 80 procent av de intervjuade uppger att de är gifta eller sammanboende. Andel svarande som är födda utanför Sverige är knappt 10 procent med en något lägre andel, sex procent, i gruppen ålderspensionärer.

¹⁵ I tabellerna anger * att det föreligger en statistiskt signifikant skillnad (på 5-procentsnivån) mellan gruppen ålderspensionärer och gruppen som ännu inte börjat ta ut den allmänna ålderspensionen.

När det gäller utbildningsnivån kan däremot vissa skillnader mellan grupperna noteras. Andelen svarande med bara förgymnasial utbildning är signifikant högre i gruppen ålderspensionärer – 38 procent mot 27 procent – för de som ännu inte påbörjat sitt uttag av ålderspension. Det omvända förhållandet gäller om vi i stället tittar på andelen med högskole- eller universitetsutbildning: 42 procent av dem som ännu inte börjat ta ut ålderspension har gått på högskola eller universitet, vilket är en signifikant högre andel än i den andra gruppen där motsvarande siffra är 34 procent. Däremot är andelen med forskarutbildning lika stor i båda grupperna, men totalt sett endast en procent av de svarande.

Hälsomässigt är grupperna ganska lika, det är dock en signifikant högre andel i gruppen som inte påbörjat uttag av ålderspension som uppger att de har en mycket bra hälsa – 36 procent mot 31 procent för ålderspensionärerna.

Tabell 6 Bakgrundsinformation för personer som påbörjat uttag av allmän ålderspension respektive personer som inte gjort detta. Andel i procent per grupp och antal observationer (n) inom parantes

Variabel	ÅP	EÅP	(n)
Ålder (år)	64,8	63,4	(2000)
Kön			
– Kvinnor	50,6	48,5	(991)
– Män	49,4	51,5	(1009)
Civilstånd			
– Gift/sambo	78,0	79,0	(1570)
– Ensamstående	21,0	20,0	(411)
– Annat	1,0	1,0	(21)
Födelseland			
– Född i Sverige	94,0	91,0	(1850)
– Född utomlands	6,0	9,0*	(150)
Utbildningsnivå			
– Grundskola	38,0*	27,0	(650)
– Gymnasieskola	27,0	29,0	(530)
– Högskola/universitet	34,0	42,0*	(760)
– Forskarutbildning	1,0	1,0	(20)
– Annan	1,0	1,0	(20)
Hälsotillstånd			
– Mycket dåligt	2*	1	(30)
– Dåligt	6*	5	(110)
– Varken bra eller dåligt	23*	20	(430)
– Bra	38	38	(760)
– Mycket bra	31	36*	(670)

■ *Ålderspensionärerna arbetade färre timmar per vecka och var inte i samma utsträckning tillsvidareanställda*

I tabell 7 redovisas data som avser den tidigare alternativt nuvarande arbetsplatsen. När det gäller antalet arbetade timmar per vecka kan vi konstatera vissa skillnader mellan grupperna. Gruppen ålderspensionärer arbetade färre timmar per vecka än den andra gruppen. Exempelvis är andelen som arbetade mindre än 30 timmar per vecka signifikant högre bland ålderspensionärerna än för de som fortfarande är kvar i arbetslivet. Det omvända förhållandet gäller för en normalarbetstid på mellan 30 och 40 timmar i veckan där andelen är signifikant högre i den sistnämnda gruppen. Vidare kan vi konstatera att det stora flertalet intervjupersoner uppger en normalarbetstid på mellan 30 och 40 timmar per vecka.

Det är anmärkningsvärt många i respektive grupp, ungefär 25 procent, som uppger en normalarbetstid som överstiger 40 timmar per vecka. Det sistnämnda skulle möjligen kunna tolkas i termer av att man är angelägen om att arbeta mycket de sista åren av förvärvslivet för att få en högre pension.

En fråga i undersökningen var vilket avtalsområde intervjupersonerna tillhör eller tillhörde. Som framgår av tabellen är fördelningen över de olika avtalsområdena ganska jämn mellan de båda grupperna. En skillnad kan dock noteras – det är en signifikant högre andel privatanställda arbetare tillhörande avtalsområdet SAF-LO i den grupp som ännu inte börjat ta ut sin ålderspension. Vi kan också notera att andelen egenföretagare är ungefär 10 procent i båda grupperna.

Det absoluta flertalet av de intervjuade uppger att de hade eller har en tillsvidareanställning. Det är emellertid en signifikant lägre andel i gruppen ålderspensionärer som uppger att de hade en anställning tills vidare – sex procentenheter lägre än i den andra gruppen. Detta förhållande avspeglas i att andelen timanställda är signifikant högre i ålderspensionärsgruppen.

När det gäller den tidigare eller nuvarande arbetsplatsens storlek kan inga signifikanta skillnader noteras mellan grupperna. Drygt hälften av de intervjuade uppger att de arbetar eller arbetade på en arbetsplats med färre än 50 anställda. Övriga respondenter uppgav följaktligen att antalet anställda på arbetsplatsen översteg 50 personer.

Tabell 7 Karaktäristika för tidigare eller nuvarande arbetet för gruppen ålderspensionärer respektive gruppen inte ålderspensionärer. Andel i procent per grupp och antal observationer (n) inom parantes

Variabel	ÅP	ÉÅP	(n)
Normal arbetstid			
- 0-20 timmar per vecka	14,0*	7,0	(150)
- 21-30 timmar per vecka	13,0*	8,0	(140)
- 31-40 timmar per vecka	48,0	56,0*	(1000)
- Mer än 40 timmar/vecka	24,0	28,0	(500)
- Vet ej	2,0	1,0	(20)
Avtalsområde			
- Privatanställd arbetare (SAF-LO)	18	23*	(410)
- Privatanställd tjänsteman (ITP/ITPK)	22	23	(450)
- Kommun/Landsting (KAP-KL)	26	26	(520)
- Kommunalt bolag (PA/KFS)	6	6	(120)
- Statligt anställd (PA03)	14	11	(250)
- Tillhör inte något avtalsområde (Egen företagare)	9	9	(180)
- Annat	3	2	(50)
- Vet ej	1	0	(10)
Anställningsform			
- Tillsvidare anställning	75	81*	(1560)
- Tidsbegränsad anställning	4	2	(60)
- Timanställd	8*	4	(120)
- Egen företagare	9	10	(190)
- Annan	3	3	(60)
Arbetsplatsens storlek (antal anställda)			
- 0-19	37	33	(720)
- 20-49	21	21	(420)
- 50-99	11	12	(230)
- 100-199	8	10	(180)
- 200-499	8	9	(170)
- 500-	11	12	(330)
Vet ej	4	3	(70)

■ **Det stora flertalet verkar ha varit eller är ganska nöjda med sin arbetsplats**

Tabell 8 indikerar att ålderspensionärerna verkade som grupp betraktat ha en ganska positiv bild av den tidigare arbetsplatsen. 56 procent uppgav att det tidigare arbetet var intressant och omväxlande. Hälften av de tillfrågade instämde helt i påståendet att sammanhållningen på arbetsplatsen hade varit god. Mellan 30 och 40 procent av respondenterna instämde också helt i att de haft tillräckligt med tid för arbetsuppgifterna, frihet att bestämma hur arbetet skulle utföras och möjlighet till flexibel arbetstid, samt att de känt sig uppskattade av kollegor och haft bra chefer. När de fortfarande förvärvsarbetande fick ta ställning till påståenden rörande den nuvarande arbetsplatsen förefaller även denna grupp vara ganska tillfreds med den egna arbetsplatsen.

Tabell 8 Svar på frågan "Hur stämmer följande påståenden in på ditt senaste arbete?" Påståendena kunde graderas i en femgradig skala där 1=tar starkt avstånd och 5=stämmer helt. Andelar i procent per grupp och gradering. (n=2000)

	1		2		3		4		5		Vet ej	
	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP
Mitt arbete kräver att jag arbetar i ett högt arbetstempo	7	5	5	7	28	27	28	32	31	28	1	1
Mitt arbete är fysiskt tungt/krävande	40	46*	12	15*	17	16	13	11	18*	11	1	1
Mitt arbete är intressant/omväxlande	3	3	3	4	13	28	25	28	56	52	1	1
Jag har tillräckligt med tid för att hinna med arbetsuppgifterna	7	7	10	12	24	22	27	29	31	29	1	1
Jag arbetar i en väl fungerande organisation	4	3	7	7	24	24	27	32*	35	32	3	3
Jag har frihet att bestämma hur mitt arbete ska utföras	8	6	7*	4	21	19	26	32*	38	27	1	1
Jag har möjlighet till flexibel arbetstid	29*	24	8	8	10	11	16	17	35	39	1	1
Sammanhållningen är god på min arbetsplats	2*	1	3	2	12	15	28	33*	50*	46	4	4
Jag får uppskattning för mitt arbete av kollegor och arbetsledning	3	3	5	5	19	22*	34	36	36*	31	3	4
Jag har en bra chef	8*	5	7	6	17	20	25	27	37	37	6	6

■ *Ålderspensionärernas förvärvsinkomster var i genomsnitt lägre ...*

I tabell 9 redovisas de intervjuade personernas pensionsgrundande inkomst fördelade på olika inkomstintervall. Med pensionsgrundande inkomst avses den inkomst som ligger till grund för intjänande av pension.¹⁶ Den pensionsgrundande inkomsten från år 2009 var den senast tillgängliga. Det är den ”otakade” pensionsgrundande inkomsten som används i analysen.¹⁷ Som framgår av tabellen har drygt 80 procent en pensionsgrundande inkomst som understiger 7,5 inkomstbasbelopp. Vidare kan vi notera att det är fler i gruppen ålderspensionärer som hade en inkomst understigande taket än i den grupp som fortfarande är kvar i arbetslivet. Det kan också noteras att mindre än 10 procent av intervjupersonerna som har en inkomst överstigande en halv miljon kronor per år.

■ *... och de tar i väsentligt större utsträckning ut tjänstepension*

De allra flesta uppger att de har rätt till tjänstepension. Endast ca 10 procent uppger att de inte har rätt till detta, en grupp som sannolikt utgörs av egenföretagarna. Det är också en liten grupp, 40 respektive 20 personer, i respektive grupp som inte känner till om de har rätt till tjänstepension eller inte. På frågan om de för närvarande tar ut tjänstepension föreligger kanske inte oväntat en stor skillnad mellan de som börjat ta ut allmän ålderspension och de som ännu inte börjat göra detta. I den förstnämnda gruppen är det hela 84 procent som uppger att de tar ut tjänstepension medan motsvarande andel i den senare gruppen endast är 16 procent. Detta mönster är möjligen en indikation på att de flesta människor ser pensionen som en helhet – när man väl påbörjar sitt uttag så tar man ut från samtliga pensionsförmåner.

¹⁶ Det är Skatteverket som beräknar den pensionsgrundande inkomsten utifrån den årliga inkomstdeklarationen.

¹⁷ Till grund för beräkningen av pensionsrätter ligger den del av den pensionsgrundande inkomsten som understiger 7,5 inkomstbasbelopp, motsvarande ca 400 000 kr. På inkomster överstigande 7,5 inkomsttakbelopp erhålls inga pensionsrätter. Med otakad PGI avses hela den pensionsgrundande inkomsten, dvs. i förekommande fall även del av inkomsten som överstiger 7,5 inkomstbasbelopp.

Tabell 9 Pensionsgrundande inkomst i tusental kronor för individerna i de två grupperna.

Variabel	ÅP	EÅP	(n)
Pensionsgrundande inkomst (1000-tal kronor per år)			
- < 100000	8,3	6,3	(137)
- 100001-200000	23,8	10,7	(324)
- 200001-300000	31,5	31,8	(597)
- 300001-400000	22,3	28,4	(479)
- 400001-500000	6,7	11,4	(171)
- 500001-600000	3,2	5,4	(80)
- 600001-700000	1,9	2,0	(38)
- > 700000	2,3	4,0	(62)
Rätt till tjänstepension			
- Ja	87	87	(2000)
- Nej	11	9	
- Vej ej	2	4	
Tar ut tjänstepension			
- Ja	84	16	
- Nej	16	84	

■ *Flertalet börjar fortfarande ta ut pensionen i 65-årsåldern*

Tabell 10 och 11 visar de två gruppernas faktiska uttag av allmän ålderspension respektive åldern då uttaget planeras. Som framgår av tabell 10 hade 62 procent av dem som börjat ta ut ålderspension gjort det vid 65 års ålder. Drygt 12 procent hade dock valt att ta den senare än 65. Drygt 25 procent valde att ta ut pension innan 65-årsdagen med en ganska jämn fördelning mellan åldrarna 61, 62, 63 och 64 år.

Sedan kan det också konstateras att det absoluta flertalet som börjat ta ut allmän ålderspension är tillfreds med sitt beslut: 85 procent av tillfrågade uppgav att de skulle gjort samma val om de fått välja i dag. Noterbart är dock att det är 14 procent av de svaranden som ångrar sitt beslut. Av dessa svarade knappt 4 av 5 att om de fick göra om sitt val så skulle de skjutit uttaget av ålderspension på framtiden.

Tabell 10 Faktisk ålder för uttag av allmän ålderspension, andelar i procent (n=1000)

Ålder	ÅP	(n)
61	5,0	50
62	4,6	46
63	6,8	68
64	9,1	91
65	62,0	620
66	6,3	63
67	5,2	52
68	0,7	7
69	0,2	2
Senare än 69	0,1	1

■ *De flesta planerar också att börja ta ut pension vid 65 års ålder*

Tabell 11 redovisar hur de intervjuade personer som ännu inte börjar ta ut ålderspension svarat på frågan ”Vid vilken ålder planerar du att ta ut allmän ålderspension”? Kolumnen längst till vänster visar åldern på de intervjuade. Övriga kolumner visar ålder för planerat pensionsuttag för respektive ålderskategori.

Som framgår tydligt av tabellen varierar svaret beroende på åldern på den intervjuade: ju äldre en person är desto senare planerar vederbörande att gå i pension – ett resultat som närmast följer med automatik. Det är också tydligt att för personer yngre än 65 år så lockar ålderspension vid 65 allra mest – mellan 60 och 74 procent av de intervjuade i åldrarna 62–64 år uppger det.

Av 65-åringarna uppger knappt hälften av de tillfrågade, 44 procent, att de ämnar börja ta ut ålderspension under året. Närmare 30 procent planerar sitt uttag till 67 år. Av personer äldre än 65 år uppger de allra flesta att de planerar att påbörja sitt uttag ett eller två år fram i tiden.

En jämförelse av svaren för män och kvinnor som är under 65 år visar på att de kvinnliga respondenterna i större utsträckning än männen siktar att gå i pension vid just 65 års ålder. Männen planerade uttag är mera spritt över åldrarna. Det finns inga markanta skillnader mellan olika avtalsgrupper.

En grupp intervjuade som sticker ut från mängden är företagare under 65, som i väsentligt större utsträckning planerar att skjuta upp uttaget av pension uppåt 70-årsåldern, ett resultat som är i linje med tidigare studier. Det finns heller inget

markant samband mellan utbildningsnivå och pensionsuttagsålder förutom när det gäller gruppen intervjuade med forskarutbildning. Dessa planerar att påbörja uttag av ålderspension senare än övriga grupper, ett resultat som även det är vad man funnit i andra studier.

Tabell 11 Planerad ålder för uttag av allmän ålderspension (n=1000). Procentuell fördelning för respektive ålder

Ålder	61	62	63	64	65	66	67	68	69	Senare än 69	Vet ej	(n)
62		3,4	13,3	6,6	60,5	1,7	4,5			0,3	9,1	286
63			4,4	10,7	65,1	3,4	5,4	0,3		0,7	9,7	298
64				5,1	73,6	3,7	10,6			0,7	6,2	273
65					44	18	28		1	1	7	100
66						8,3	83,3				8,3	24
67							27,3	36,4		18,2	18,2	11
68								66,7			33,3	3
69										100		3
70										100		2

- *De vanligaste orsakerna till att ta ut pension är att få mer tid över för fritidsintressen, familj och vänner, möjlighet till avtalspension men också att man länge planerat att göra det vid en viss ålder*

Tabell 12 visar vad de intervjuade personerna uppgav som viktiga respektive oviktiga skäl till att de valde att börja ta pension respektive varför de planerar att göra detta. Som framgår av tabellen gör de båda grupperna mer eller mindre samstämmiga bedömningar. De fyra främsta orsakerna var att få mer tid över för fritid, familj och vänner, att man länge planerat att gå i pension vid den åldern samt möjlighet att få avtalspension.

Det faktum att så många i respektive grupp uppgav att de länge planerat att gå i pension vid en viss ålder i kombination med att flertalet börjar respektive planerar att börja ta ut ålderspension vid 65 års ålder kan tolkas som 65 år fortfarande fungerar som en norm, det är då man går i pension.

Att ekonomiska faktorer påverkar valet att ta ut pension indikeras dels av att möjligheten att få avtalspension kommer högt upp på listan av orsaker som bidrog till pensionsbeslutet, dels av att över 50 procent i respektive grupp inte alls håller med om att en orsak till uttag av pension är att det inte lönar sig att fortsätta arbeta.

Det kan också noteras att mer tid för fritid, familj och vänner bedöms som ett viktigare skäl att börja ta ut pension i den grupp som ännu inte börjat ta ut pension.

En orsak som förefaller vara särskilt viktig för dem som fortfarande är förvärvsaktiva är svårigheten att få ett nytt jobb. Närmare 30 procent av respondenterna anser att det stämmer helt in på dem.

Vidare är det en signifikant större andel av respondenterna i gruppen ålderspensionärer som uppger att hälsoskäl är en viktig orsak till uttag av pension, vilket är ett resultat i linje med tidigare studier på området. Dålig hälsa bidrar, allt annat lika, till ett tidigare uttag av pension.

Möjliga orsaker till uttag av pension som bedöms relativt oviktiga är bristande kompetens för jobbet, en upplevelse att behöva lämna plats för yngre samt att gå i pension samtidigt som ens partner. När det gäller det sistnämnda resultatet kan det noteras att det avviker från vad andra studier funnit.

Tabell 12 Svar på frågan "Vilka var orsakerna till att du valde att börja ta ut allmän ålderspension?" (Vilka är orsakerna till att du planerar att ta ut allmän ålderspension vid denna ålder?) Orsakerna kunde graderas i en femgradig skala där 1=tar starkt avstånd och 5=stämmer helt. Andelar i procent per grupp och gradering. (n=2000).

Orsak	1		2		3		4		5		Vet ej	
	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP
Hälsoskäl	58	62	8	6	10	11	6	7	19*	10	1	2
Arbetsförhållanden (stress, tunga arbetsuppgifter, arbetsmiljö mm)	49*	41	7	11*	13	16	10	12	18	18	3	2
Min kompetens värdesätts inte	62	62	7	8	11	12	8*	6	9	10	3	2
Mer tid för fritid	27*	14	5	4	15	19	17	19	34	43*	2	1
Mer tid för familj och vänner	29*	16	7*	5	17	20	16	21*	31	38*	1	2
Mer tid för att vårda sjuka anhöriga	82*	75	5	7*	5	9	3	3	4	4	2	2
Mer tid för att arbeta på frivillig basis	59*	45	7	11*	14	19*	8	9	10	12	2	4*
Jag känner mig tvungen att lämna plats åt de yngre	72*	66	8	9	8	12*	4	4	6	7	2	2
Jag planerar att gå i pension ungefär samtidigt som min partner	70*	65	5	6	6	7	6	5	11	14*	3	5

Jag planerar att gå i pension ungefär vid samma tid som mina vänner	69*	59	8	10	8	12*	5	5	8	11*	2	3
Jag har möjlighet att få avtalspension	47*	41	3	4	7	7	6	5	30	34	7	10*
Jag tycker inte att det lönar sig ekonomiskt att fortsätta arbeta	54	50	10	12	16	16	5	6	11	10	5	5
Jag orkar inte fortsätta jobba	52	51	10	11	13	14	8	7	17	14	1	3*
Svårt få nytt jobb i min ålder	58*	49	3	5*	7	7	5	7	23	28*	4	5
Har länge planerat att gå i pension vid den åldern	30*	22	6	8	12	18*	11	12	39	36	2	4*

■ **Större ekonomiskt utbyte från arbete, möjlighet till deltid samt flexibel arbetstid bedöms som viktigast för fortsatt förvärvsarbete på äldre dagar**

När ålderspensionärerna tillfrågades om faktorer som skulle kunna fått dem att arbeta vidare så visar tabell 13 att den enskilt viktigaste faktorn är ett större ekonomiskt utbyte från att arbeta. 40 procent uppgav att det var viktigt eller mycket viktigt. Två andra viktiga faktorer uppgavs vara möjlighet att arbeta deltid respektive möjlighet till flexibel arbetstid. Bättre företagshälsövård och mer regelbunden och bra friskvård ansågs också viktiga för att vilja arbeta vidare. Faktorer som av många ansågs oviktiga i sammanhanget var möjlighet att arbeta på distans, förändrade attityder till äldre, arbetsuppgifter mer anpassade till kompetensen.

När de fortfarande yrkesverksamma tillfrågades om vilka faktorer som var viktiga respektive oviktiga för att de skulle kunna tänka sig att fortsätta förvärvsarbete var det ännu tydligare att de i sammanhanget mest betydelsefulla faktorer i tur och ordning var: större lönsamhet från att arbeta, möjlighet att gå ner i arbetstid respektive flexibla arbetstider. Bättre och mer regelbunden friskvård och bättre företagshälsövård verkar också vara faktorer som är viktiga för viljan att fortsätta arbeta. Däremot verkar möjlighet till distansarbete, förbättrade attityder hos omgivningen till äldre samt mer utbildningsmöjligheter och kompetensutveckling inte vara så viktiga i sammanhanget.

Tabell 13 Svar på frågan "Vilka av följande faktorer är viktiga respektive oviktiga för dig för att du skulle kunna tänka dig att fortsätta förvärvsarbete?" Faktorerna kunde graderas i en femgradig skala där 1=helt oviktigt och 5=mycket viktigt. Andelar i procent per gradering. (n=2000)

Faktorer	1		2		3		4		5		Vet ej	
	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP	ÅP	EÅP
Möjlighet till flexibla arbetstider	39	36	6	7	13	15	13	14	21	24	7*	5
Möjlighet att gå ned i arbetstid	38*	33	6	7	13	14	16	16	21	26*	7	4
Möjlighet att jobba på distans	58	60	7	6	10	9	8	8	9	10	9*	6
Mindre arbetsbörda eller mindre stress	37	35	7	8	18	21	16	15	16	18	7*	4
Arbetsuppgifter som är bättre anpassade till hälsotillståndet	44	43	7	10*	15	16	12	11	15	15	7	4
Arbetsuppgifter som är bättre anpassade till kompetensen	41	43	5	9*	16	15	15	13	15	14	9*	6
Bättre fungerande arbetsorganisation	38	39	7	10*	17	18	15	12	15	14	9	7
Bättre och mer regelbunden friskvård	36	37	8	9	14	16	14	14	20	20	8	5
Bättre företagshälsovård	37	37	7	10	13	17*	14	12	20	18	9	7
Bättre anpassad arbetsmiljö	38	39	9	10	18	18	13	14	14	15	8	5
Mer utbildningsmöjligheter/kompetensutveckling	41	46*	9	12*	17	16	14	13	12	10	7	5
Förändrade attityder hos arbetsgivare till äldre	40	40	7	10*	14	15	13	12	17	17	9	7
Förändrade attityder hos arbetskamrater till äldre arbetskamrater	45	46	8	11	16	16	10	10	12	10	9	7
Större ekonomiskt utbyte från att arbeta	27	25	5	7	17	17	18	20	26	27	7	5

■ **De allra flesta, mer än 70 procent, uppger att de har planerat ekonomiskt inför livet som pensionär**

Tabell 14 visar att en betydande majoritet i respektive grupp, 70 procent av de som har ålderspension och 74 procent av de som ej har ålderspension, uppger att de förberett sig ekonomiskt inför pensioneringen – andelen är dock signifikant högre i den senare gruppen. Samtidigt kan man notera det är en knapp tredjedel som uppger att de inte planerat alls inför pensioneringen.

Tabell 14 Svar på frågan "Har du på något sätt planerat ekonomiskt inför livet som pensionär?" Svar i procent per svarsalternativ.(n=2000)

	ÅP	EÅP
Ja	70	74 *
Nej	29 *	25
Vet ej	1	1

Som framgår av tabell 15 är de vanligaste sätten att planera ekonomiskt inför pensioneringen ha ett "vanligt" sparande (aktier, sparkonto etc.) respektive spara i form av ett privat pensionssparande – mellan 70 och 74 procent av intervjupersonerna uppger att har gjort detta. Drygt 40 procent av respondenterna i respektive grupp svarar också att de har förberett sig för livet som pensionär genom att minska de fasta utgifterna. Ett annat sätt att förbereda sig är att arbeta heltid, vilket mellan 36 och 43 procent av respondenterna uppger, med en signifikant högre andel i gruppen fortfarande förvärvsarbetande.

Tabell 15 Svar på frågan "På vilket/vilka sätt har du planerat? Svar i procent per svarsalternativ. (n=1436).

	ÅP (n=697)	EÅP (n=739)
Sett till att minska fasta kostnader	42	41
Sparat i form av sparkonto/fonder/aktier	69	69
Sparat i form av privat pensionsförsäkring	68	74 *
Valt att arbeta heltid	36	43 *
Annat	7	7
Vet ej	1	1

- *Skälen till att inte göra några speciella förberedelser är flera, bland annat att den allmänna pensionen och tjänstepensionen bedöms räcka till men också att man inte haft råd att spara*

Tabell 16 visar att av den knappa tredjedel som uppger att de inte planerat ekonomiskt inför pensionering så är det drygt 20 procent som bedömt att den allmänna pensionen och tjänstepensionen kommer att räcka till. Drygt 15 procent svarar att skälet är att de inte haft möjlighet att spara. Ungefär lika många säger sig inte ha behövt göra några extra förberedelser då de lever billigt och har små utgifter.

Det främsta skälet är kategorin annat, som uppgår till närmare 40 procent, där finner man en rad olika skäl, som t.ex. att man inte haft att tid planera och att en god ekonomi gjort att man inte bedömt sig behöva göra några speciella förberedelser. Ganska många verkar ha inställningen att ta dagen som den kommer – ”det blir som det blir”. Osäkerhet om hur länge man kommer att leva uppger andra som skäl till att inte planera. Sedan är det knappt 20 procent som inte kan uppge något skäl till att de inte sparar.

Summa summarum när det gäller ekonomisk planering inför pensioneringen visar att det stora flertalet gör ekonomiska förberedelser inför den förestående pensioneringen och man gör det på en mängd olika sätt, där ett vanligt finansiellt pensionssparande bara är ett av flera. Samtidigt är det ett betydande antal som uppger att de inte gjort några speciella förberedelser. Även här skiftar skälen, från att inte ha råd till att anse att det inte behövs för att den allmänna plus tjänstepensionen bedöms räcka till.

Tabell 16 Svar på frågan ”Varför har du inte planerat ekonomiskt inför pensioneringen?” Svar i procent per svarsalternativ. (n=555)

	ÅP (n=294)	EÅP (n=261)
Bedömt att den allmänna pensionen och tjänstepensionen kommer att räcka till	22	21
Har inte haft möjlighet att spara	17	15
Behöver inte/Lever billigt/har små utgifter	13	15
Annat	36	39
Vej ej	18	17

■ *Många räknar med att pensioneringen innebär sänkt ekonomisk levnadsstandard*

Tabell 17 visar att en stor majoritet, mellan 70 procent och 75 procent av intervju-personerna uppger att den ekonomiska levnadsstandarden kommer att påverkas negativt av pensioneringen. Det är vidare en signifikant högre andel av de fortfarande förvärvsaktiva som gör den bedömningen. En dryg femtedel tror att ekonomin kommer att innebära en oförändrad ekonomisk situation. Det är emellertid mellan 40 och 50 personer i respektive grupp som bedömer att pensioneringen kommer att medföra en förbättrad ekonomi.

Tabell 17 Svar på frågan "Hur har din ekonomiska levnadsstandard där hänsyn tas till både inkomster och utgifter totalt sett påverkats av att du gått i pension?" (Hur tror du att din ekonomiska levnadsstandard där hänsyn tas till både inkomster och utgifter kommer att påverkas när du går i pension?), n=2 000. Andelar i procent per grupp

	ÅP	EÅP
Till det bättre	5	4
Oförändrad	23	20
Till det sämre	70	75 *
Vet ej	3 *	1

På den snarlika frågan hur respondenterna upplever sin ekonomiska levnadsstandard i dagsläget blir bilden något annorlunda, vilket visas i tabell 18. Här uppger en signifikant högre andel, 15 procent, bland ålderspensionärerna att den ekonomiska levnadsstandarden är dålig eller mycket dålig. Omvänt är det en signifikant högre andel av de förvärvsarbetsande som uppger den ekonomiska levnadsstandarden som är bra eller mycket bra.

Tabell 18 Svar på frågan "Om du själv skulle bedöma hur din levnadsstandard ser ut i dag rent ekonomiskt, är den bra eller dålig?" (n=2000).

	ÅP	EÅP
1 Mycket dålig	8 *	1
2 Dålig	7 *	3
3 Varken bra eller dålig	31 *	23
4 Bra	36	45 *
5 Mycket bra	18	28 *
Vet ej	0	0

■ *Det är ganska vanligt att arbeta vid sidan av att ta ut pension*

Som framgår av tabell 19 är det drygt 30 procent av de som tar ut ålderspension som uppger att de förvärvsarbetar, vilket innebär att knappt 700 av de 1 000 tillfrågade personerna kan sägas ha gått i pension ”på riktigt”, dvs. de tar ut pension och arbetar inte alls.

Tabell 19 Svar på frågan ”Förvärvsarbetar du vid sidan av ta ut din allmänna ålderspension?” (n=1000)

	ÅP
Ja	31
Nej	68
Vet ej	1

■ *Det vanligaste skälet till att arbeta vid sidan av att ta ut pension är att det är roligt och stimulerande*

Den vanligaste orsaken till man fortsätter att förvärvsarbeta trots att man uppbär pension är för att det är roligt och stimulerande – 41 procent uppger detta, tabell 20. Drygt 20 procent uppger att skälet är man gillar gemenskapen på arbetsplatsen. En ungefär lika stor andel, 19 procent, uppger att skälet är att pensionen inte räcker till. Mindre än 10 procent uppger att skälet till att de förvärvsarbetar är att de vill ha extra pengar att förgylla tillvaron med. En relativt stor andel uppger andra skäl till att de jobbar vid sidan av pensionen. Här finns skäl som att deras tjänster är efterfrågade, de är egenföretagare, vill inte gå ensam och sysslolös samt att arbetet är ett kall.

Tabell 20 Svar på frågan ”Vilken/vilka är orsakerna till att du arbetar?” (n=314)

	ÅP
Jag gillar gemenskapen på arbetsplatsen	21
Jag tycker att det är roligt och stimulerande	41
Min pension räcker inte till	19
Jag vill kunna sätta guldkant på tillvaron	7
Det håller mig pigg och alert	10
Annat	35
Vet ej	1

Vi frågade också de bland ålderspensionärerna som inte förvärvsarbetade alls om de skulle vilja göra detta. Tabell 21 visar att drygt 20 procent svarade att det skulle de vilja göra medan 76 procent uppgav att de inte skulle vilja göra detta och uppenbarligen var nöjda med sina beslut.

Tabell 21 Svar på frågan "Skulle du vilja förvärvsarbeta 1 dag?"(n=686)

	ÅP
Ja	21
Nej	76
Vet ej	3

På frågan hur mycket de i så fall skulle vilja jobba uppgav en av fem att de vill arbeta ungefär motsvarande en dag i veckan, tabell 22. Över 50 procent uppgav att mellan 10–20 timmar i veckan skulle vara lagom. Nära 10 procent skulle dock kunna tänka sig att arbeta motsvarande 80–100 procent av heltid eller 40 timmar i veckan.

Tabell 22 Svar på frågan "Hur många timmar per vecka skulle du vilja arbeta?" (n=147)

	ÅP
0-9 timmar i veckan	18
10-20 timmar i veckan	55
21-30 timmar i veckan	16
31-40 timmar i veckan	9
Mer än 40 timmar per vecka	-
Vet ej	3

När vi frågade de som uppgav att de skulle vilja arbeta vad skälet till detta var uppgav de flesta som skäl att det saknar gemenskapen på arbetsplatsen och att arbetet är roligt och stimulerande, tabell 23. Drygt 25 procent svarade att de skulle vilja arbeta för att pensionen inte räcker till. Lite drygt en av tio uppgav att skälet var att kunna sätta guldkant på tillvaron. I kategorin andra skäl uppgav ett flertal att de har mer att ge, de vill ha något att göra och saknar jobbet.

Tabell 23 Svar på frågan "Vilka är orsakerna till att du skulle vilja arbeta?" (n=147)

	ÅP
Jag gillar gemenskapen på arbetsplatsen	37
Jag tycker att det är roligt och stimulerande	33
Min pension räcker inte till	26
Jag vill kunna sätta guldkant på tillvaron	13
Det håller mig pigg och alert	11
Annat	22
Vet ej	1

Sammanfattningsvis är det av undersökningen att döma förvånansvärt många, närmare en tredjedel, av de som börjat ta ut sin ålderspension som fortsätter arbeta. Det finns inte en anledning till detta utan flera, alltifrån rent ekonomiska skäl till att man trivs med arbetet och gemenskapen på arbetsplatsen. Vidare är det ganska många som skulle vilja jobba, men inte för mycket, mellan kvartstid och halvtid är lagom. Även här är skälen blandade.

■ **Knappt en av fyra i gruppen som ännu inte börjat ta ut pension arbetar inte**

Som framgår av tabell 24 uppgår drygt tre av fyra tillfrågade i gruppen som ännu inte påbörjat uttaget av ålderspension att de förvärvsarbetade när intervjuerna gjordes. 23 procent uppgav dock att de inte förvärvsarbetade.

Tabell 24 Svar på frågan "Förvärvsarbetar du för närvarande?" (n=1 000)

	EÅP
Ja	77
Nej	23

Av de 1 000 personerna som ännu inte börjat ta ut allmän ålderspension uppgav 227 personer eller knappt 23 procent att de inte förvärvsarbetade för närvarande. Tabell 25 visar att av dessa 230 personer svarade 27 procent att skälet till att de inte förvärvsarbetade var att de antingen var arbetslösa, 20 procent, eller sjukskrivna, 7 procent. Anmärkningsvärt många, drygt 70 procent uppgav andra skäl till att de inte arbetade.

Tabell 25 Svar på frågan "Vad är skälet till att du inte förvärvsarbetar?" (n=227)

	EA
Arbetslös	20
Sjukskriven	7
Annat skäl	71
Vet ej	2

■ ***Kunskaperna om pensionssystemet är begränsade och man kan ungefär lika mycket eller litet om systemets olika delkomponenter***

Som framgår av tabell 26 är det mindre än 50 procent av de tillfrågade respondenterna som anser sig känna till det allmänna pensionssystemet bra eller mycket bra. Endast 17 procent tycker att deras kännedom om systemet är dålig eller mycket dålig. Inga signifikanta skillnader föreligger mellan grupperna, vilket möjligen är något förvånande mot bakgrund av att den ena gruppen påbörjat sitt uttag av pension och då kommit i mer direkt kontakt med denna del av pensionen.

Tjänstepensionerna följer ungefär samma mönster som det allmänna pensionssystemet. En något större andel här som anser sig ha dålig eller mycket dålig kännedom om denna del av pensionen. Återigen inga signifikanta skillnader mellan grupperna.

Kanske inte förvånande är det en väsentligt högre andel av respondenterna som uppger att de har en mycket bra kännedom om sitt privata pensionssparande. Å andra sidan, är det en förvånande hög andel som anser sig ha en mycket dålig kännedom om sitt egna privata pensionssparande. Det föreligger inga signifikanta skillnader mellan grupperna.

Tabell 26 Svar på frågan " För de flesta människor består ålderspensionen av tre olika delar: den allmänna pensionen som Pensionsmyndigheten ansvarar för, tjänstepensionen samt pension från eventuellt privat pensionssparande. Hur bra eller dåligt tycker du att du känner till dessa?" Svara med en siffra 1-5 där 1 betyder mycket dåligt och 5 betyder mycket bra. (n=2000).

a. Den allmänna pensionen

	ÅP	EÅP
1 Mycket dåligt	8	8
2	9	9
3	26	28
4	26	29
5 Mycket bra	30	26
Vet ej	0	0

b. Tjänstepensionen

	ÅP	EÅP
1 Mycket dåligt	11	10
2	12	12
3	24	25
4	24	27
5 Mycket bra	28	28
Vet ej	1	2

c. Pensionen från privat pensionssparande

	ÅP	EÅP
1 Mycket dåligt	14	13
2	7	6
3	15	17
4	22	23
5 Mycket bra	37	37
Vet ej	5	4

■ **Närmare hälften visste inte att den allmänna pensionen kan börja tas ut från 61 års ålder**

Det är intressant att notera att mindre än hälften, ungefär 45 procent, av respondenterna kunde uppge rätt svar när de tillfrågades om de visste från och med vilken ålder allmän pension kan börjas ta ut (tabell 27). Ca 13 och 14 procent i respektive grupp svarade att ålderspension kan börja lyftas från 60 år eller tidigare. 13 procent svarade att pension kan börjas tas ut från och med 65 års ålder. 7 procent svarade att de inte vet. Inga skillnader föreligger mellan de båda grupperna, vilket återigen kan tyckas vara något förvånande eftersom den ena gruppen faktiskt börjat sitt uttag av pension.

Tabell 27 Svar på frågan "Från och med vilken ålder kan börja ta ut sin allmänna pension? (n=2000)

Ålder	ÅP	€ÅP
Tidigare än 60 år	2	2
60 år	11	9
61 år	43	45
62 år	12	12
63 år	12	10
64 år	0	0
65 år	13	14
66 år	-	0
67 år	0	0
68 år	-	-
69 år	-	-
Senare än 69 år	-	-
Vet ej	7	7

■ **Cirka 40 procent säger sig ha svag eller mycket svag tilltro till det allmänna pensionssystemet**

Tabell 28 visar att cirka 40 procent uppger att de har svag eller mycket svag tilltro till det allmänna pensionssystemet – andelen som har mycket svag tilltro till systemet är signifikant större i gruppen ålderspensionärer. Närmare 45 procent uppger att de varken har svag eller stark tilltro. Noterbart är att bara 15 procent uppger att de har stark eller mycket stark tilltro till det allmänna pensionssystemet.

På frågan varför de inte har större tilltro till systemet uppger de svarande bland annat skäl som att det nya systemet beror för mycket på börsen och det spekulere-

ras med pensionerna, att det varit många förändringar i systemet som inneburit lägre pensioner, att systemet är komplicerat och svåröverskådligt, att man tror att systemet inte är uthålligt och att pengarna kommer att ta slut. En del uttrycker också uppfattningen att man måste vara expert för att få en bra pension i det nya systemet – är man inte det så blir pensionen låg. Vissa menar att också bristande information ligger bakom deras låga förtroende för pensionssystemet.

Tabell 28 Svar på frågan "I vilken utsträckning har du tilltro till det allmänna pensionssystemet, dvs. det pensionssystem som omfattar alla medborgare i Sverige och administreras av Pensionsmyndigheten"? (n=2000)

	ÅP	EÅP
1 Mycket svag tilltro	14*	10
2 Svag tilltro	26	28
3 Varken svag eller stark tilltro	43	44
4 Stark tilltro	14	14
5 Mycket stark tilltro	2	1
Vet ej	1	2

5.2 Regressionsanalys

Regressionsanalyser av enkätsvaren visade följande:

Lågutbildade tenderar att gå i pension tidigare än högutbildade

Dålig hälsa tenderar tidigarelägga pensioneringen

De med fysiskt tunga arbeten är mer benägna ta ut pension tidigt

Avtalsområde har inte någon betydelse för beslutet att gå i pension tidigare eller inte

Högavlönade tenderar gå i pension senare än lågavlönade

Därför väljer man att börja ta ut allmän ålderspension

Hittills har vi studerat vad de intervjuade angav för orsaker till att de valt att börja ta ut pension respektive att inte göra detta. Ett utmärkande drag för denna studie är att vi studerat en påverkansfaktor i taget fastän vi på basis av tidigare forskning vet att många olika faktorer spelar in. Därtill är resultaten baserade på de intervjuades svar på olika frågor, vilket innebär att vad som egentligen fångas upp är deras attityder till pensioneringen, fortsatt arbete m.m. I det här avsnittet kompletteras denna undersökning av en analys av vilka faktorer om faktiskt påverkade intervjupersonernas val att börja ta ut pension respektive fortsätta

arbeta. Med andra ord presenteras i det här avsnittet resultatet av den logistiska regressionsanalys som används för att kasta ljus över frågan vilka faktorer som påverkar benägenheten att ta ut allmän ålderspension. Fyra regressionsmodeller användes i analysen, vars resultat redovisas i sin helhet i tabell 29 i bilaga 1.

Vi börjar med att redovisa resultatet av den första och enklaste modellen, modell 1, där enbart olika bakgrundvariabler för intervjupersonerna används som förklarande variabler. Därefter utvidgas regressionsmodellerna stegvis till att även inkludera variabler som avser att mäta arbetets beskaffenhet i termer av arbetstempo och fysiskt tungt/påfrestande, modell 2, inom vilket avtalsområde respondenterna var/är verksamma, modell 3, samt respondenternas ekonomiska situation, modell 4.

Som framgår av den första modellen så ökar benägenheten att ta ut ålderspension med stigande ålder, vilket är ett förväntat resultat. Hälsotillståndet spelar också in på ett förväntat sätt: ju bättre upplevd hälsa desto mindre sannolikt är det man väljer att ta ut ålderspension. Detsamma gäller utbildningsnivån. Personer med enbart grundskoleutbildning har en större benägenhet att ta ut ålderspension än de med universitetsutbildning eller högre, efter att man beaktat andra faktorer som spelar in, hälsotillstånd m.m. Man kan också notera att personer födda i Sverige har en större benägenhet att ta ut ålderspension än personer som är födda utomlands. En möjlig förklaring till det kan vara att personer i den sistnämnda kategorin inte i samma utsträckning som infödda svenskar har hunnit arbeta ihop till en tillräcklig pension, varför man fortsätter att arbeta. Däremot verkar inte personernas civilstånd spela in här, vilket det gjort i andra tidigare studier. Personer som är gifta eller sambo har inte större benägenhet att börja ta ut ålderspension än personer som är ensamstående. Inte heller könstillhörighet påverkar sannolikheten att ta pension – män är inte mer benägna att ta ut pension än kvinnor – ett resultat som också det avviker från vad man funnit i en del andra studier.

Två faktorer som kan tänkas påverka benägenheten att börja ta ut ålderspension är tempot på arbetsplatsen respektive hur fysiskt krävande arbetet är. I den andra regressionsmodellen testas dessa faktors effekt på pensionsbeslutet. Det visar sig att enbart variabeln som anger att respondenterna bedömt sitt tidigare/nuvarande arbete som mycket fysiskt krävande är statistiskt signifikant: individer som bedömt sitt arbete som mycket fysiskt tungt och påfrestande har en större benägenhet att ta ut pension än personer med ett lättare arbete efter att andra faktorer av betydelse har beaktats. Det är ett resultat som är intuitivt rimligt och dessutom har

visst empiriskt stöd från tidigare forskning. Däremot verkar inte ett högt tempo på arbetsplatsen i sig spela någon roll för benägenheten att ta ut pension.

Den tredje modellen visar effekten på sannolikheten att ta ut pension av att tillhöra olika avtalsområden. Som framgår av regressionsresultaten föreligger inga statistiskt signifikanta skillnader mellan olika avtalsområden.

Tidigare studier har indikerat att en individs ekonomiska situation påverkar pensionsbeslutet. I den fjärde och mest utvecklade modellen inkluderas även ett antal variabel som avser att fånga upp vissa ekonomiska skillnader mellan individerna: dels huruvida respondenterna har rätt till tjänstepension, dels vilken pensionsgrundande inkomst individerna hade år 2009, vilket är den senast tillgängliga inkomstuppgiften. Det visar sig att personer med en pensionsgrundande inkomst i intervallet 100 000 kr till 200 000 kronor per år har större benägenhet att börja ta ut pension än individer som har en pensionsgrundande inkomst motsvarande mindre än 100 000 kr. Det visar sig också att personer med en pensionsgrundande inkomst överstigande 400 000 kr per år, dvs. individer med relativt höga inkomster, är mindre benägna att ta ut pension. Slutligen kan det konstateras att rätt till tjänstepension inte verkar påverka benägenheten att börja ta ut pension.

Sammanfattningsvis bekräftar i huvudsak resultaten från regressionsanalysen den tidigare analysen. Utbildningsnivå och hälsotillstånd spelar in. Likaså arbetsmiljö och ekonomi.

Därför väljer man att arbeta vid sidan av att ta ut allmän ålderspension

Som framgick i det föregående är det en betydande andel av ålderspensionärerna – ungefär 30 procent – som förvärvsarbetar vid sidan av att ta ut ålderspension. I det här avsnittet används logistisk regressionsanalys för att försöka svara på frågan vilka faktorer som påverkar detta val när flera olika variabler simultant beaktas. Resultatredovisningen följer framställningen i föregående avsnitt i det att fyra regressionsmodeller används där steg-för-steg effekten av olika typer av variabler på benägenheten att fortsätta förvärvsarbete vid sidan av att ta ut allmän ålderspension, se tabell 30 i bilaga 1.

Regressionsresultaten för modell 1 där enbart en uppsättning bakgrundsvariabler används för att förklara beslutet att fortsätta förvärvsarbete trots att ålderspension tas ut pekar på att män i större utsträckning än kvinnor gör detta, personer med god hälsa likaså. Vidare med stigande ålder minskar benägenheten att arbeta. Slutligen kan vi konstatera att utbildningsnivån inte verkar spela någon roll i sammanhanget.

Den andra modellen testar om förhållandena på arbetsplatsen påverkar benägenheten att arbeta vid sidan av uttag av pension. Här kan vi konstatera att tempot på arbetsplatsen verkar spela roll: ju högre arbetstempo på arbetsplatsen desto mindre sannolikt är det att en person fortsätter att arbeta. Intressant nog finns här ingen effekt av hur fysiskt tungt och påfrestande arbetet är – det är i stället tempot i arbetet som verkar vara avgörande.

När det gäller frågan om det finns något samband mellan avtalsstillhörighet och benägenheten att arbeta vid sidan av pension kan vi från regressionsmodell 3 dra slutsatsen att mellan de stora och vanliga avtalsområdena finns inga signifikanta skillnader. Däremot står det tydligt att egna företagare är mer benägna att förvärvsarbeta vid sidan av att ta ut ålderspension.

Den fjärde och mest utvidgade modellen visar att det finns ett visst samband mellan inkomst och benägenhet att förvärvsarbeta. Personer med pensionsgrundande inkomst på mellan 100 000 kronor och 200 000 kronor per år har mindre benägenhet än gruppen med inkomst på mindre än 100 000 kronor per år att förvärvsarbeta. Personer med en årsinkomst överstigande 400 000 kronor per år har en större benägenhet att förvärvsarbeta vid sidan av att ta ut pension.

5.3 Klusteranalysen

Klusteranalysen av enkätsvaren visade följande:

Stora skillnader mellan olika grupper i fråga om vad som påverkar beslutet att gå i pension eller inte

Kvinnor med låg utbildning i tunga jobb och med hälsoproblem tenderar gå i pension tidigt

Högavlönade tjänstemän och chefer vid god hälsa tenderar gå i pension sent

Alla som vill fortsätta jobba har inte den möjligheten

Fler skulle jobba vidare om arbetsförhållanden och arbetsvillkoren förbättras

■ *Synen på pensionsbeslutet och förutsättningarna att fortsätta förvärvsarbeta verkar se helt olika ut för olika grupper*

I det här avsnittet presenteras resultatet av den klusteranalys som vi genomfört. Syftet med den analysen är som sagt att se om det går att identifiera grupper eller segment av personer som har ett liknande svarsmönster.

Resultatet av klusteranalysen är att fem segment av svarande kunde identifieras i de två grupperna. I båda grupperna omfattar segmenteringen ungefär två tredjedelar av intervjupersonerna, vilket innebär att ca 350 personer i respektive grupp inte gick att placera in i något av de fem segmenten. I det följande presenteras i tur och ordningen de olika segmenten.

■ ***Kvinnliga arbetare med låg utbildning, påfrestande arbeten och försämrad hälsa utgör en grupp äldre som tenderar att sluta arbeta relativt tidigt - de orkar inte fortsätta arbeta***

Bland ålder pensionärerna finns det en grupp individer, med betydande överrepresentation av lågutbildade kvinnor, som uppger att de främsta orsakerna till att de valde att börja ta ut sin ålder pension var att de inte orkade fortsätta jobba, arbetsförhållandena och hälsotillståndet. De skiljer sig också från övriga ålderspensionärer genom att i högre utsträckning uppge att den tidigare arbetsplatsen karaktäriserades av högt arbetstempo, ett fysiskt tungt och krävande jobb med otillräckligt med tid att hinna med arbetsuppgifterna samt begränsade möjligheter till flexibel arbetstid. Det är också en grupp vars hälsotillstånd är sämre än genomsnittligt för gruppen i sin helhet. Mot bakgrund av detta är det inte förvånande att de är underrepresenterade bland de som uppger att de arbetar vid sidan av pensionen.

Även bland de som ännu inte börjat ta ut pension finns det en kategori arbetare, företrädesvis kvinnor, som i högre utsträckning än övriga planerar att gå i pension före 65 års ålder. Som orsaker anges att de inte orkar fortsätta arbeta, arbetsförhållanden samt hälsoskäl – den sistnämnda orsaken bekräftas också det uppskattade hälsotillståndet, som är sämre än genomsnittligt. Deras nuvarande arbetsplatser tenderar också att karaktäriseras av att arbetet är fysiskt krävande, tråkigt och monotont, mindre väl fungerande, begränsade möjligheter att bestämma över hur arbetet ska utföras och arbetstiderna, m.m.

I denna grupp finner vi vidare en överrepresentation av individer som är timanställda.

För att dessa grupper ska kunna tänka sig att arbeta vidare krävs bland annat förändrade attityder hos arbetsgivare till äldre medarbetare, bättre och mer regelbunden friskvård och företagshälsövård, arbetsuppgifter som mer anpassade till kompetensen samt möjlighet till flexibel arbetstid.

■ *Högavlönade tjänstemän och chefer med relativt god hälsa fortsätter arbeta långt efter 65-årsdagen*

En helt annan grupp utgörs av de chefer och tjänstemän som valt att gå i pension relativt sent – de är överrepresenterade bland de som valde att skjuta upp uttaget av ålderspension till 66 eller 67 år. Denna grupp karaktäriseras av ett bättre än genomsnittligt hälsotillstånd och god levnadstandard. Vidare har de ingen större vilja att fortsätta arbeta – bara ett större ekonomiskt utbyte från att arbeta skulle kunna få dem att överväga ett fortsatt förvärvsarbete.

Deras tidigare arbetsplats verkar i de flesta fall ha varit väl fungerande med en god sammanhållning, frihet att bestämma över arbetet som heller inte var fysiskt tungt eller krävande.

Denna grupp, relativt högutbildade och välavlönade tjänstemän vid god fysisk vigör, återfinns även bland de som ännu inte börjat ta ut pensionen. För denna kategori är de främsta anledningarna att gå i pension en önskan om att ha mer tid över för fritidsintressen, familj och vänner. Av vikt för att de ska kunna tänka sig att fortsätta arbeta längre än planerat är en minskad arbetsbörda, möjlighet att gå ner i arbetstid samt möjlighet till flexiblare arbetstider.

■ *Sammanboende personer med relativt goda kunskaper om pensions-systemet som sedan länge planerat att gå i pension vid 65 års ålder*

Bland ålderspensionärerna hittar vi också en grupp individer där förhållandet till ens partner i större utsträckning än för övriga grupper verkar påverka pensionsbeslutet. För denna grupp var de främsta orsakerna till att gå i pension att göra det samtidigt som sin partner, att få mer fritid, familj och vänner. Denna grupp karaktäriseras vidare av att de valde att ta ut pensionen något tidigare än övriga – en överrepresentation vid 64 års ålder. De kännetecknas också av att verka ha större kunskaper om pensionssystemet och dess olika delar än övriga grupper.

I likhet med de två andra identifierade segmenten av personer så finns det även i denna grupp en motsvarighet bland de som ännu inte gått i pension. Individer i denna grupp, som ofta har ett gott hälsotillstånd, har sedan länge planerat att gå i pension vid en viss tidpunkt – i regel vid 65 års ålder – för att få mer tid för att umgås med familjen och sina vänner. I likhet med sin tvillinggrupp bland ålderspensionärerna utmärks de också av att ha en relativt hög tilltro till det allmänna pensionssystemet.

■ *Några skulle gärna arbeta längre om förhållandena och villkoren förbättrades*

Klusteranalysen identifierade också en grupp bestående av personer som mycket väl skulle kunna tänka sig att fortsätta arbeta om saker och ting på arbetsplatsen och arbetslivet förändras. Denna grupp, som har en överrepresentation av arbetare, uppgav som främsta orsak att den egna kompetensen inte längre efterfrågades. För att göra detta skulle de vilja att fortsatt arbete var mer lönsamt, att arbetsgivarnas attityd till äldre förändras, bättre anpassad arbetsmiljö samt att det fanns bättre utbildnings- och kompetensutvecklingsmöjligheter. Andra faktorer av betydelse i sammanhanget är bättre och mer regelbunden friskvård och en bättre företags-hälsovård. Dessa krav avspeglar tydligt situationen på deras tidigare arbetsplatser som förefaller att ha karaktäriserats av dåligt med tid att hinna med arbetsuppgifterna, begränsad frihet att bestämma över arbetets utförande och möjligheter till flexibel arbetstid. Det förefaller även ha varit mindre väl fungerande arbetsplatser med dålig sammanhållning.

■ *Vissa vill jobba men får inget jobb*

En särskild grupp är de som i dag inte har en fast fot på arbetsmarknaden och som är ensamstående. De förefaller att vilja gå i pension mest för att de inte lyckats få tag på ett nytt arbete. Denna grupp anser också att den enskilt viktigaste faktorn för att vilja jobba vidare är att arbetsgivarnas attityder till äldre arbetskraft förändras. En tydlig indikation på att här har vi en grupp som vill fortsätta arbeta är att de är överrepresenterade bland de som uppger att planerar att arbeta till 67 års ålder.

Sammanfattningsvis innebär klusteranalysen en intressant fördjupning av den tidigare analysen. Den visar tydligt att gruppen äldre är mycket heterogen. Anledningarna till att gå i pension skiljer sig t.ex. markant åt mellan olika grupper. För vissa är det uppenbart att arbetslivet varit tufft och att det tagit ut sin rätt – individer i denna grupp förefaller inte att orka arbeta längre och de tenderar också att ta ut pension tidigare. För andra grupper är det helt andra skäl som har betydelse, som en önskan om att få mer tid över för fritid och familj. Det är också intressant att notera att dessa resultat i mångt och mycket bekräftar den bild som ges i Ålderspensionsutredningens delbetänkande.

6 Sammanfattande diskussion

Den här rapporten har genom en omfattande intervjuundersökning försökt besvara frågan vilka faktorer som påverkar äldre svenskar – personer i åldrarna 61–70 år – beslut att börja ta ut ålderspension men också hur man rent allmänt resonerar kring det svenska pensionssystemet och hur man förberett sig inför pensionering, m.m. I det här kapitlet sammanfattas de iakttagelser och resultat som studien givit.

■ *De flesta börjar fortfarande ta ut sin pension vid 65 års ålder ...*

Trots en flexibel pensionsålder så indikerar den här studien tydligt att 65 årsgränsen har en stark dragningskraft på svenskar i åldrarna 61–70 år. Bland de som nyss börjat sitt uttag av ålderspension är det ungefär hälften som gjorde detta kring sin 65-årsdag. Samma tendens finner man bland de som ännu inte börjat sitt uttag av ålderspension än. Bland respondenterna i åldrarna 62–64 år i denna senare grupp är det en betydande majoritet som uppgav att de planerar att påbörja pensionsuttaget vid just 65 års ålder. Varför det är så går det inte säkert att svara på – det kan handla om en etablerad norm, tjänstepensionernas utformning m.m. – men någon slump är det knappast. En fingervisning till en förklaring ges dock av svaret på frågan vilka orsaker som ligger bakom det faktiska eller planerade uttaget av pension. I båda grupperna uppgavs att en av de främsta orsakerna till pensionsuttaget var att man länge planerat att ta ut pension vid den åldern. Detta skulle kunna tolkas som att det handlar om en sedan länge etablerad norm att ”pensionerar sig det gör man vid 65 års ålder”, en norm som i så fall uppenbarligen fortfarande är ganska stark.

■ *... men en betydande andel skjuter också upp pensionsuttaget*

Även om det stora flertalet börjat sitt uttag av ålderspension kring 65 års ålder så finns det i undersökningen en hel del personer som tar ut pensionen senare. Bland ålderspensionärerna är det drygt 6 procent av respondenterna som väntar med uttag till 66 års ålder och knappt 5 procent som väntar till 67. I den andra gruppen, som ännu inte börjat ta ut pension, är det mellan 8 och 20 procent av individer i åldrarna 62–64 som planerar att skjuta upp uttaget till efter 65 års ålder. Vidare är det mycket få i båda grupperna som tar ut respektive planerar att ta ut sin allmänna ålderspension efter 67.

■ *De främsta orsakerna till att ta ut allmän ålderspension är en önskan om att få mer tid för fritid och familjen och möjlighet till avtalspension*

Man kan tänka sig en mängd olika anledningar till varför folk börjar ta ut ålderspension vid en viss ålder. I undersökningen lät vi intervjupersonerna värdera ett 15-tal olika orsaker, alltifrån hälsoskäl och arbetsförhållanden till rent monetära orsaker. Det visar sig att tre kategorier skäl sticker ut från resten som varande mer betydelsefulla – man ville ha mer tid över för fritid, familj och vänner, man hade möjlighet att få avtalspension samt, som vi konstaterade ovan, man hade länge planerat att gå i pension vid en specifik ålder. När vi frågade personer i den grupp som ännu inte påbörjat sitt uttag av allmän ålderspension om orsakerna till varför de planerar att börja uttaget av ålderspension vid den angivna åldern så gjorde de samma bedömning som de nyblivna ålderspensionärerna.

■ *Andra faktorer som påverkar pensionsbeslutet är ålder, hälsotillstånd, arbetsförhållanden, utbildningsnivå samt inkomsten*

Kompletterande information om vad som påverkar beslutet att ta ut ålderspension generades av den regressionsanalys vi låtit genomföra av datamaterialet. Ett ganska givet resultat är att benägenheten att ta ut ålderspension ökar med stigande ålder – det vore närmast sensationellt om det skulle förhålla sig på något annat sätt. Ett annat väntat resultat är att hälsotillståndet spelar in: ju sämre hälsa individen upplever sig ha desto mer sannolikt är det att vederbörande påbörjat uttaget av ålderspension. Det här är ett resultat helt i linje med vad tidigare forskning och undersökningar kommit fram till.

En annan faktor av betydelse i sammanhanget är individens utbildningsnivå. Personer med enbart gymnasial utbildning eller lägre är mer benägna att ta ut ålderspension tidigt än personer med högskoleutbildning eller motsvarande – också det ett resultat som väl harmonierar med vad tidigare forskning kommit fram till, även om här kategorin forskarutbildade inte sticker från mängden på samma sätt som i tidigare studier.

Arbetsförhållanden verkar vara en annan viktig faktor. Vi bad individerna uppskatta i vilken utsträckning deras nuvarande eller tidigare arbete karaktäriserades av ett högt arbetstempo respektive var fysiskt tungt och påfrestande. Det visar sig att individer med fysiskt påfrestande arbeten har en större benägenhet att ta ut ålderspension, allt annat lika. Även detta resultat är intuitivt rimligt och har stöd i tidigare forskning.

Däremot har i den här undersökningen individens civilstånd ingen betydelse för beslutet att ta ut pension: i motsats till flera tidigare undersökningar har här gifta eller sammanboende inte större benägenhet att bli ålderspensionär än ensamstående. Inte heller går det att se någon skillnad mellan olika avtalsområden, inklusive gruppen egna företagare.

Slutligen finns det ett samband mellan individens inkomst och benägenheten att ta ut ålderspension. Personer med inkomster över "tak" i pensionssystemet, dvs. personer med en pensionsgrundande inkomst som överstiger 400 000 kr per år, har en lägre benägenhet att ta ut sin ålderspension än övriga respondenter. Detta är ett resultat som skiljer sig från vad man funnit i andra studier. I exempelvis RFV:s snarlika studie för drygt 10 år sedan fann man att personer med inkomster över taket hade en större benägenhet att vilja lämna arbetslivet före 65 års ålder.

■ *Ålderspensionärerna och de blivande ålderspensionärerna är inte någon homogen grupp*

Hittills har analysen identifierat en rad olika faktorer som påverkar beslutet att börja ta ut pension, varav de flesta är väl i linje med vad tidigare studier funnit. Klusteranalysen i denna rapport visar att inom såväl gruppen ålderspensionärer som gruppen som ännu inte börjat ta ut pension finns det ett antal markant olika segment individer vars pensioneringsanledningar är väsentligt annorlunda.

Å ena sidan har vi en grupp individer med fysiskt krävande arbeten, företrädesvis kvinnor med ett upplevt hälsotillstånd sämre än genomsnittligt, som tenderar att påbörja sitt uttag av pension tidigare än andra därför att de inte längre upplever sig orka fortsätta arbeta och mindre goda arbetsförhållanden. Detta segment individer återfinns i båda intervjugrupperna. Å andra sidan har vi gruppen högt utbildade tjänstemän, inte sällan i chefsposition, med god hälsa som fortsätter att arbeta ett eller ett par år efter 65-årsdagen. Här finner vi att den främsta anledningen till att vilja gå i pension är en vilja att få mer tid för fritid, familj och vänner. Även denna kategori individer finns i båda intervjugrupperna. Ett tredje segment, som också finns i båda grupperna, är gifta eller sammanboende individer som verkar ha satt sig ordentligt in i pensionssystemet och tagit ett beslut om att gå i pension ungefär samtidigt. En fjärde kategori, som tydligast framträder i den grupp som ännu inte börjat ta ut sin ålderspension, är personer, ofta ensamstående

som befinner sig utanför eller med lös anknytning till arbetsmarknaden. Här verkar en vilja att fortsätta arbeta relativt länge finnas, problemet är bara de inte har något arbete.

Att det ser ut så här olika – att populationen 61–70-åringar är så heterogen med avseende på arbetslivet och pensionsbeslutet – kommer inte helt och hållet som någon överraskning (jmf t.ex. inledningen på avsnitt 3.2). Att grupperna skulle vara så tydliga och i linje med vad man skulle kunna förvänta sig är däremot lite oväntat.

■ ***Det verkar som att infödda svenskar har en större benägenhet att börja ta ut pension än personer födda utomlands***

Ett intressant resultat är att personer som är födda utanför Sverige är mindre benägna att ta ut ålderspension än infödda svenskar efter att man beaktat andra i sammanhanget relevanta variabler. Som nämndes tidigare kan detta ha att göra med att personer som kommit till Sverige i vuxen ålder inte hunnit arbeta ihop till en pension de känner sig nöjda med utan de väljer därför att fortsätta förvärvsarbeta i större utsträckning än personer som arbetat hela sitt liv i Sverige.

■ ***En inte oväsentlig andel säger sig vilja arbeta och då gärna mellan 10 och 20 timmar i veckan***

Bland de ålderspensionärer som inte uppger att de förvärvsarbetar finner man en inte oväsentlig andel, ca 20 procent, som säger att de skulle vilja jobba. I likhet med den förvärvsarbetande gruppen finner man en rad olika skäl. Viktigast förefaller att man gillade sin arbetsplats, gemenskapen där, och arbetet som var roligt och stimulerande. Flera uppger att de saknar jobbet och att de ”har mer att ge”. Drygt 25 procent i denna grupp uppger att skälet till att de skulle vilja arbeta är att pensionen inte räcker till. Hur mycket skulle de då vilja jobba? Här går svaren isär men optimalt för de flesta verkar vara en arbetsinsats motsvarande 10 till 20 timmar per vecka. Det finns emellertid de som både vill arbeta mindre än 10 timmar i veckan och mer än 20 timmar i veckan.

- *Faktorer som överlag bedöms viktigast för ett längre arbetsliv är större möjligheter att arbeta deltid, flexibla arbetstider samt större ekonomiskt utbyte från att arbeta ...*

Undersökningen ger samstämmig bild från de båda respondentgrupperna om de viktigaste faktorerna för att man ska kunna tänka sig att arbeta längre upp i åldrarna. Det handlar om att det ska vara lönsamt ekonomiskt, att det ska gå att arbeta deltid och finnas en flexibilitet vad gäller arbetstiderna. Andra faktorer som kommer högt upp på listan är bättre möjligheter till friskvård och företagshälsovård.

- *... men stora skillnader finns mellan olika segment individer*

Precis som i fallet med vilka orsakerna till att intervjupersonerna valde respektive planerar att börja ta ut ålderspension så skiljer sig svaren vad som är viktigt respektive oviktigt för att vilja fortsätta arbeta upp i åldrarna. Individer som arbetat i tunga och fysiskt krävande arbeten av monoton och relativt ”ofri” karaktär tenderar att i väsentligt större utsträckning än övriga intervjupersoner ställa krav på anpassade arbetsuppgifter, bättre och mer regelbunden frisk- och företagshälsovård, möjlighet till flexibla arbetstider, vilket sannolikt avspeglar att de relativt tuffa arbetsbetingelserna satt sina spår på möjligheterna och viljan att fortsätta arbeta.

- *De flesta uppger att de har förberett sig ekonomiskt inför pensioneringen och har då använt flera olika typer av sparande*

Som framgick i den teoretiska referensramen i kapitel 2, avsnitt 2.1, finns det i grunden bara två sätt att pensionsspara – dels genom att bygga upp ett lager av varor som senare kan konsumeras, t.ex. att äga sitt boende, och minska sina framtida utgifter, dels genom att sätta undan pengar som sedan kan användas till konsumtion på äldre dagar – det man i dagligt tal brukar mena med att pensionsspara. Vi var intresserade av att veta i vilken utsträckning respondenterna i undersökning hade planerat ekonomiskt inför livet som pensionär och i så fall på vilket sätt. Är det många som gör detta och kombinerar de kanske de två ”sparstrategierna” ovan? Först kan det konstateras att det stora flertalet intervjupersoner – både ålderspensionärerna och de fortfarande förvärvsaktiva – uppger att pensioneringen

har inneburit eller kommer att innebära en försämrad ekonomisk standard när både inkomster och utgifter beaktas. Nästa konstaterande att en stor majoritet, drygt 70 procent, uppger att de vidtagit ekonomiska åtgärder inför pensioneringen. Och intressant nog använder de sig av en rad lika åtgärder. De vanligaste förberedelserna är förvisso att ha ett traditionellt privat pensionssparande eller något annat vanligt förekommande finansiellt sparande, såsom fondsparande, aktier etc. Men drygt 40 procent av respondenterna anger att de förberett sig genom att minska sina fasta utgifter, vilket kan ses som ett exempel på det andra sättet att pensionsspara. En annan typ av förberedelse som många säger sig ha gjort är att arbeta heltid, sannolikt för att arbeta ihop en bra allmän pension och en bra tjänstepension.

■ *Flera olika skäl till att inte planera ekonomiskt inför pensioneringen*

Det är dock emellertid långt ifrån alla som förberett sig ekonomiskt inför livet som pensionär. Cirka tre av tio tillfrågade uppger att de inte planerat ekonomiskt alls inför pensioneringen. Precis som i fallet med de som planerat ekonomiskt finns det flera olika skäl till att inte ha planerat. Drygt 20 procent av de som svarat att de inte planerat ekonomiskt uppger att skälet är att de gjort bedömningen att den allmänna pensionen tillsammans med tjänstepensionen kommer att räcka till och att det därför inte finns något behov av att pensionsspara. En annan, och något mindre andel, uppger som skäl till att inte ha gjort några speciella förberedelser är att de inte haft råd. Ytterligare ett skäl, som ungefär 15 procent av respondenterna åberopar, är att de inte behöver förbereda sig på något speciellt sätt då de lever billigt och har små fasta utgifter.

Sedan finns det en ganska stor grupp som anger andra skäl, som anknyter till de grundläggande motiven till varför staten tagit på sig att tillhandahålla och administrera ett allmänt pensionssystem, till att inte ha pensionsplanerat. Ett motiv till att staten tagit på sig uppgiften att tillhandahålla och administrera pensioner är att många människor, kanske de allra flesta av oss, är begränsat rationella. Pensionssparande är till sin natur långsiktigt, det tar lång tid att spara ihop ett pensionskapital som kanske ska räcka 25–30 år efter att man slutat att jobba och gått i pension. Det gäller därför att börja spara ganska tidigt. Många människor tenderar emellertid att leva i nuet och har fullt upp med att hantera livets alla skeenden när de inträffar, vilket kan leda till att pensionssparandet skjuts på framtiden, ända till det kanske är svårt att hinna bygga upp ett ordentligt kapital. Och

vissa kanske till och med helt och hållet saknar förmåga att tänka långsiktigt eller inte vill göra detta. Vetskap om denna risk brukar föras fram som ett motiv för att staten ska ombesörja ett grundläggande pensionsparande för individen.

Undersökningen bekräftar detta motiv. Det finns en hel del individer som uppger att de lever i nuet och därför inte planerat ekonomiskt – ”det blir som det blir”. Andra pekar på den fundamentala osäkerhet som ligger i att ingen kan veta om man lever när det är dags att dra på sitt pensionsparande som ett skäl att inte pensionsspara. Ytterligare ett skäl i denna kategori är att man för sent insett behovet att pensionsspara.

■ *Viss osäkerhet rörande när man kan börja ta ut den allmänna pensionen*

Som framgått på flera ställen tidigare i rapporten karaktäriseras det svenska allmänna pensionssystemet bland annat av en flexibel pensionsålder – uttaget av allmän pension kan påbörjas vid 61 års ålder men utöver det väljas helt fritt åldersmässigt. Frågan är hur känt detta är. I syfte att kasta visst ljus över denna fråga tillfrågades respondenterna om från vilken ålder den allmänna pensionen kan börja tas ut. Det var mindre än hälften av respondenterna som kände till hur det ligger till. Intressant nog var kunskapen inte större i ålderspensionärsgruppen, vilket man kanske skulle kunna förväntat sig givet att de på ett konkret sätt kommit i kontakt med systemet i samband med det egna uttaget av ålderspensionen. Närmare 15 procent av respondenterna också verkade leva i tron att uttag av den allmänna pensionen inte kan påbörjas förrän man fyllt 65 år.

■ *En betydande andel av respondenterna har en sviktande tilltro till det allmänna pensionssystemet ...*

Vilken tilltro har människor i Sverige till det allmänna pensionssystemet? Att döma av svaren från respondenterna i vår undersökning brister uppenbarligen tilltron på sina håll. Faktum är att över 40 procent svarade att de har en svag eller mycket svag tilltro till systemet. Man ska givetvis vara försiktig att dra några stora växlar på en fråga som är så pass generell till sin karaktär. För det första lägger olika personer sannolikt in olika betydelse i begreppet tilltro. För det andra består systemet av flera olika delar och vi vet inte vilken av dessa delar – inkomstpensionssystemet, premiepensionssystemet eller båda – som respondenterna haft i åtanke när uttryckt sin bristande tilltro. För det tredje är det inte ovanligt att

människor uttrycker skepsis mot offentliga pensionssystem och dess finansiella uthållighet på lång sikt. Exempelvis visade en amerikansk undersökning riktad till personer i åldrarna 18–34 år att det var en väsentligt större andel av respondenterna som trodde på utomjordingar (UFOS) än att det offentliga pensionssystemet skulle finnas kvar när de blev pensionärer!¹⁸ Sist men inte minst är det viktigt att komma ihåg att det svenska allmänna pensionssystemet i likhet med ekonomin i stort utsatts för stora påfrestningar i samband med den stora nedgången i världsekonomin i slutet av 2000-talets första decennium, vilket för första gången aktiverade den s.k. bromsen, med sänkta pensionsutbetalningar som följd. Med det sagt är det icke desto mindre intressant att notera detta uttryck av ett bristande systemförtroende bland svenskar i åldrarna 61–70 år.

■ *... som flera verkar uppleva som komplicerat, föränderligt och spekulativt*

Vad ligger då bakom den bristande tilltron? När vi frågade de som uttryckt en svag eller mycket svag tilltro till systemet om skälen till det bristande förtroendet gavs ett flertal olika svar. En kategori svar rör att systemet är komplicerat och svårt att förstå sig på – flera uppger att man måste vara expert inom området för att kunna få en pension. En kategori svar rör att systemet verkar så kopplat till börsutvecklingen – det spekuleras med pensionspengarna – och föränderligt över tid. En tredje kategori svar handlar om att ”pengarna kommer att ta slut” och att systemet därför inte är uthålligt.

I en viss mening kan man säga att intervjupersonernas skäl till att misstro systemet är rationellt grundade, åtminstone vad gäller de två första skälen. Det reformerade pensionssystemet med sitt större inslag av avgiftsbestämmdhet och koppling till de finansiella marknaderna och möjligheterna att själva välja både sparform och förvaltare innebär att mer risk och ansvar förts över på individen jämfört med det tidigare systemet. Det är intressant att notera detta, inte minst mot bakgrund av att pensionssparande i allmänhet kan sägas tillhöra en kategori produkter i ekonomin som karaktäriseras av att de kan ge upphov till det som ekonomerna brukar kalla ett informationsprocessandeproblem. Innebörden i denna krångliga term är att vissa varor och tjänster till sin natur är så komplicerade och har sådana egenskaper att man mer eller mindre måste vara expert inom området för att kunna välja den produkt som passar en själv bäst. Att tillhandahålla information

¹⁸ Peterson, P.G. (1996) *Will America Grow Up before It Grows Old?*

om sådana produkter är förstås bra men det är inte säkert att det räcker för att individerna ska kunna fatta välgrundade beslut då problemet inte primärt beror på informationsbrist utan att den information som finns är svår att ta till sig och bearbeta på ett effektivt sätt. Man skulle kunna tolka intervjupersonernas svar som att detta informationsprocessandeproblem för vissa är en realitet.

Samtidigt har man ett intryck av att en del av misstron bottnar i den del av systemet som har att göra med premiepensionsdelen – det är ju bara där som den enskilde själv kan fatta några placeringsbeslut.

■ *Det är ganska vanligt att arbeta vid sidan av att ta ut allmän ålderspension ...*

En fråga som vi var intresserade av är i vilken utsträckning man väljer att fortsätta arbeta vid sidan av att ålderspension tas ut. Av svaren att döma är det ganska vanligt förekommande – ungefär 30 procent av ålderspensionärerna sade sig arbeta trots att de tar ut ålderspension. Tyvärr har vi ingen närmare kunskap om vilken omfattning det handlar om.

■ *... vilket motiveras av ett flertal olika ekonomiska och icke-ekonomiska skäl*

Däremot vet vi en del om varför individerna väljer att arbeta vid sidan av pensionen. Det är en mix av ekonomiska och sociala skäl. Den främsta orsaken som uppges är att man trivs med gemenskapen på arbetsplatsen, man tycker att det roligt och stimulerande att arbeta och ens tjänster är efterfrågande. En dryg femtedel av respondenterna uppger att skälet till att de arbetar är att pensionen inte räcker till. Knappt 10 procent uppger att de arbetar för att kunna ”sätta guld-kant” på tillvaron.

Referenser

- Banks J. & M. Casanova (2004), Work and Retirement, i Marmot M, J. Banks, R. Blundell, C. Lessof and J. Nazroo (eds) *Health wealth and lifestyles of the older population in England*. The 2002 English Longitudinal Study of Ageing, London: IFS.
- Barr N. & P. Diamond (2006), The economics of pensions, *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 22.
- Chomik R. & E. Whitehouse, (2010), *Trends in Pension Eligibility Ages and Life Expectancy 1950–2050*, Working Paper No. 105.
- Duval, R., (2003), *The retirement effects of old-age pension and early retirement schemes in OECD countries*, OECD Economics Department Working Paper.
- Gruber J. & D.A. Wise, *Social Security and Retirement Around the World*, eds., Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- Gustman & Steinmeier, (2004) Social security, pensions and retirement behavior within the family, *Journal of Applied Econometrics*.
- Hurd M. (1990), The joint retirement decisions of husbands and wives, i *Issues in the economics of ageing*, D. Wise Editor, Chicago university press.
- Neumark D. & W.A Stock (2006) The labor market effects of sex and race discrimination laws, *Economic Inquiry*, vol. 44.
- Peterson, P.G. (1996) *Will America Grow up before it Grows old?*
- RFV Analyserar 2001:4, *Var får oss att arbeta till 65?*
- Saure P. & Z. Hosny (2011) *Retirement Age Across Countries. The Role of Occupations*. Working Paper.
- SOU 2012:12. *Längre, liv, längre arbetsliv. Förutsättningar för äldre att arbeta längre*.
- SOU 2010:85. *Vem arbetar efter 65 års ålder? En statistisk analys*.

Bilaga 1

Tabell 29: Faktorer av betydelse för beslut om att ta ut allmän ålderspension. Skattade koefficienter av logistisk regression och standardfel inom parantes

Variabler	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
Kön	-0,122 (0,112)	-0,124 (0,138)	-0,183 (0,122)	-0,019 (0,130)
Ålder	0,889*** (0,045)	0,896*** (0,045)	0,903*** (0,045)	0,900*** (0,046)
Gift/sambo	0,220 (0,138)	0,230* (0,138)	0,212 (0,139)	0,240* (0,141)
Hälsa	-0,298*** (0,062)	-0,273*** (0,063)	-0,282*** (0,063)	-0,251*** (0,065)
Född i Sverige	0,634*** (0,213)	0,687*** (0,214)	0,706*** (0,216)	0,716*** (0,220)
Utbildningsnivå				
Referensgrupp: grundskola				
gymnasie	-0,288** (0,142)	-0,196 (0,146)	-0,225 (0,150)	-0,188 (0,153)
högskola/universitet	-0,659*** (0,134)	-0,512*** (0,141)	-0,483*** (0,150)	-0,346 (0,155)
forskarutbildning	-1,281* (0,668)	-1,061 (0,670)	-0,987 (0,698)	-0,718** (0,694)
annan utbildning	-0,180 (0,679)	-0,157 (0,683)	0,083 (0,698)	0,135 (0,720)
Arbetsmiljö (tempo)				
Referensgrupp: Låg				
Medel		0,019 (0,188)	0,013 (0,189)	0,103 (0,192)
Hög		-0,138 (0,172)	-0,179 (0,174)	-0,080 (0,177)
Arbetsmiljö (fysiskt krävande)				
Referensgrupp: Låg				
Medel		0,177 (0,158)	0,242 (0,164)	0,154 (0,168)
Hög		0,443*** (0,142)	0,518*** (0,150)	0,440*** (0,154)
Avtalsområde				
Referensgrupp: SAF-LO				
ITP			0,289 (0,187)	0,373 (0,195)
Kommun & Landsting			-0,093 (0,182)	-0,085 (0,185)
Kommunalt bolag			-0,154 (0,254)	-0,186 (0,259)
PA03			-0,268 (0,216)	-0,288 (0,223)
Egen företagare			-0,079 (0,227)	-0,154 (0,236)
Annat avtalsområde			-0,939** (0,408)	-1,098*** (0,416)

Variabler	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
Pensionsgrundande inkomst (PGI)				
Referensgrupp:				
0 < PGI < 100 000				
100000 < PGI < 200000				0,739*** (0,253)
2000000 < PGI < 3000000				0,045 (0,233)
3000000 < PGI < 4000000				-0,248 (0,238)
PGI > 4000000				-0,457* (0,260)
Rätt till tjänstepension				
Referensgrupp: nej				
Ja				0,227 (0,185)
Konstant	1732,383 (86,855)	1745,526 (87,366)	1757,816 (88,035)	1752,565 (88,794)
Observationer	1888	1888	1888	1888
Test statistika	1975,550	1965,005	1949,797	1912,793

*** signifikant på 1 procent signifikansnivå,

** signifikant på 5 procent signifikansnivå,

* signifikant på 10 procent signifikansnivå.

Tabell 30: Faktorer av betydelse för beslut om att förvärvsarbeta vid sidan om att ta ut allmän ålderspension. Skattade koefficienter av logistisk regression och standardfel inom parantes

Variabler	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
Kön	0,811*** (0,150)	0,713*** (0,187)	0,723*** (0,194)	0,543*** (0,184)
Ålder	-0,144*** (0,051)	-0,159*** (0,052)	-0,149*** (0,054)	-0,164*** (0,055)
Gift/sambo	-0,192 (0,179)	-0,175 (0,187)	-0,190 (0,194)	-0,252 (0,197)
Hälsa	0,377*** (0,082)	0,393*** (0,086)	0,406*** (0,089)	0,367*** (0,091)
Född i Sverige	-0,437 (0,296)	-0,416 (0,308)	-0,405 (0,319)	-0,428 (0,328)
Utbildningsnivå				
Referensgrupp:				
grundskola				
gymnasieskola	-0,021 (0,187)	0,008 (0,197)	0,056 (0,207)	-0,008 (0,210)
högskola/universitet	0,244 (0,174)	0,330* (0,192)	0,358* (0,208)	0,229 (0,213)
forskarutbildning	0,668 (0,861)	0,949 (0,874)	0,906 (0,897)	0,552 (0,903)
annan utbildning	0,486 (0,861)	0,762 (0,086)	0,666 (0,996)	0,582 (1,016)
Arbetsmiljö (tempo)				
Referensgrupp: Låg				
Medel		-0,796*** (0,235)	-0,741*** (0,243)	-0,812*** (0,247)
Hög		-1,544*** (0,224)	-1,478*** (0,232)	-1,554*** (0,237)

Variabler	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
Arbetsmiljö				
<i>(fysiskt krävande)</i>				
Referensgrupp: Låg				
Medel		-0,054 (0,221)	-0,223 (0,222)	-0,029 (0,229)
Hög		-0,133 (0,192)	-0,371** (0,208)	-0,230 (0,214)
Avtalsområde				
Referensgrupp: SAF-LO				
ITP		-0,324 (0,250)	-0,581** (0,266)	
Kommun & Landsting			0,206 (0,245)	0,135 (0,249)
Kommunalt bolag			-0,437 (0,384)	-0,501 (0,388)
PA03			-0,367 (0,317)	-0,431 (0,327)
Egen företagare			1,389*** (0,306)	1,514*** (0,319)
Annat avtalsområde			1,346** (0,635)	1,384** (0,669)
Pensionsgrundande inkomst (PGI)				
Referensgrupp: 0 < PGI < 100 000				
100000 < PGI < 200000				-0,665** (0,337)
2000000 < PGI < 3000000				-0,118 (0,315)
3000000 < PGI < 4000000				-0,025 (0,320)
PGI > 4000000				0,620* (0,349)
Rätt till tjänstepension				
Referensgrupp: nej				
Ja				0,225 (0,255)
Konstant	-281,616 (98,569)	-310,301 (101,535)	-290,787 (105,862)	-320,490 (107,173)
Observationer	924	924	924	924
Test statistika	1105,333	1045,273	1002,066	982,625

*** signifikant på 1 procent signifikansnivå,

** signifikant på 5 procent signifikansnivå,

* signifikant på 10 procent signifikansnivå.

Undersökningen bekräftar att det finns en norm i Sverige om att gå i pension vid 65. De vanligaste orsakerna till att människor går i pension är möjligheten att få mer tid till fritid, familj och vänner, möjligheten att få avtalspension samt att man helt enkelt länge planerat sin pension till 65. De allra flesta räknar med en lägre ekonomisk standard som pensionär och har också planerat ekonomiskt för sin pension på ett eller annat sätt. Men det finns också de som väljer att fortsätta arbeta och den vanligaste orsaken till detta är att man anser arbetet är roligt och stimulerande.

En fråga som diskuteras politiskt är vad som skulle få människor att jobba längre. Svaret på den frågan i undersökningen är det större ekonomiska utbytet av att arbeta, möjlighet att arbeta deltid och möjlighet till flexibel arbetstid. Högre tjänstemän och chefer tenderar att gå i pension sent, medan kvinnor med låg utbildning, tunga jobb och hälsoproblem tenderar att gå i pension tidigt. Fler skulle jobba vidare om arbetsförhållanden och arbetsvillkor förbättras.